

41F
20

HAEN ANTALNAK

A' TSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI
FELSEGNEK TANÁTSHIVÉ-

NEK ÉS ORVOSSÁNAK.

A' NEMES BÉTSIFO OSKOLÁN AZ ORVOSI
TUDOMÁNYNAK ELSŐ TANITOJÁ-
NAK ÉS SOK TUDÓS TÁRSASÁGOK-
NAK TAGJÁNAK.

OKTATÁSA,

miképpen lehessen a'

HÓLYAGOSFEJÉR HIMLÖKET
leg könnyebben és szerentféleb-
ben meg gyógyítani,
mellyet

A' TSÁSZÁRI ÉS APOSTOLI KIRÁLYI
FELSÉGNEK

kegyelmesen védelmező szárnyai alatt
virágzo

NEMES MAGYAR HAZÁKNAK HASZNOKÉRT
Magyar nyelvel meg ajándékozott

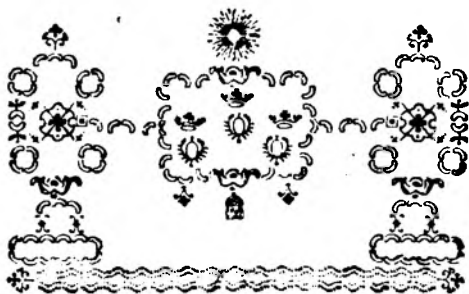
SZELI KÁROLY.

BÉTSBEN,

NEMES TRATTNER TAMÁS, UDVARI
Nyomtato és Könyv-árosnál.

1 7 7 5.

4081
51-422
28 JUN 200

ELŐJÁRO BESZÉD.

holyagos fejer himlőkről ez előtt sok esztendőkkel annyi irások jöttek a' világ eleibe, hogy, a' ki azokról ismét írni akarna, már meg irtt dolgot írna. En sem vettem volna elé ezen gyakran fel forgott materiát; ha egyebet nem tudtam volna írni, mint ez elöt

irtam, és eddig elé másokis azokrol irtanak. De a' dolog meg változott nagyon. Egyik részről azt vizsgálják vala, hogy vallyon ezen holyagos fejer himlöknek bé oltatásokat a' lelki esméret és a' közönséges tárfa-fágnak hafzna jóvá hagyjaé? A' más részről azt kérdezik vala; hogy vallyon lehetneé abban kételkedni, hogy az Isteni félelem és a' közönséges tárfa-fágnak hafzna ellen volna a' himlök bé oltatásoknak ki terjefztése, ha a' szomoru példákat fel forgatjuk, holott minden hetedik, vagy minden tizennegyedik személy a' természet szerént valo holyagos fejer himlöktől a' halálba borult. Mind két részről elég vetelkedés volt. Fügöben vagon még a' dolog. Az idő fog a' fententzia ki mondáfában biro lenni.

Mostan pedig a' fententzia, ki jövőfének ideje alatt mind a' bé oltásnak

párt-

pártfogói, mind pedig ellenfégei jóvallják: az elsők azt mondják, hogy a' bé oltásnak napról napra nagyobb tekintete vagyon, és szüntelen terjed; ezek azt erősítik hogy a' bé oltás, ámbár osztán azt az egész világ bé vegye, vagy ki tsapja, mégis mindazáltal a' természet fzerént valo holyagos himlöknek mind praksissát mind pedig théoriáját annyira meg világosította, hogy, ha ezen moddal akarnánk élni; ezen himlökben meg holtaknak számokon ezután ugy nem firánkozunk. Méltán adhatunk azért hálákat az Istennek, gondvifeléséért, a' ki az ö véghetetlen böltsfessege által mindeket *szám, mérték és rendszerént igazgat*, a' ki a' bé oltás bizonytalan ki menetelének modját velünk azért közlötte, hogy a' természet fzerént valo holyagos fejer himlöknek meg gyógyításokban a' majd ritkább halálos

mesterféges himlőknek gyógyítáfsokkal éljünk.

Annakokáért ezen munkámban az én tzelom az, hogy a' mi mesterfégünknek ezen fzerentféjét nem ingadozo 'Systema, sem pedig tñalárd okoskodás, hanem tñupa tapasztaltt igaz próbák által meg magyarázzam. Az új dolgok fel indítani, meg ijefzteni, 's mégis rettenteni szoktak, és gyakorta nem ok nélkül: mivel ezek az újfágok többire az embereknek vakmerö magok nagyzáfsoktól kerekednek. De a' mikor ezen újfágoknak fundamentoma a' tífzta igaffág; híjjában rettenünk meg akkor. A' kik már illykor a' régi ítéletben mégis meg akarnak maradni, a' mind hibás elő ítélet, mind pedig vakmeröfé, 's végezetre az igaffágtól mégis meg gyö-zettettnek.

Minthogy pedig azon köz népek, a' kinek vagy nem kell az Orvos, vagy Orvost nem kaphat, nagy hasznára vagyon ez az orvoslo mod; el végeztem magamban, hogy ezen munkátskát Magyar nyelvel ajándékoztassam meg. Mert azt reménylem hogy a' Házi-gazdák és Gazda-afszonyok, Tutorok, Gondviselők, és egy fzoval minden emberek, a' kik vagy az ö testeknek hibája, erötelenfége, és betegfége miatt az értelmes okos bé oltást el távoztatni kételenítettnek, vagy a' véle valo élést az Isteni félelemmel ellenkezönek lenni tartják, vagy pedig a' kik tulajdon házoknak keserves forfokat siratják, melly a' nyavalyának közönféges gonofzágában a' fzozott gyógyito mod által fzozott meg esni; ezen régi uj moddal örömmel fognak élni, és fzerentfés példájok által mások előttis kedveffé

fogják tenni. Az én igyekezetemet pedig az, a' kié minden, a' kitől mindenünk vagyon, és a' ki nélkül semmik vagyunk, áldja meg!

A' HOLYAGOS FEJÉR HIM-
LÖKRÖL
BÉ VEZETÉS.

 Tizennyoltz esztendőknék el fo-
lyások alatt mind a' természet
szerént valo, mind pedig a' bé
oltott holyagos fejér himlőkröl
bövfégesen irtam. (*) Ezen idő alatt a'
holyagos fejér himlök bé oltása, mester-
A 5 féggé-

(*) 1757dik Esztendőben: *Quæstiones sæpi-
us motæ, de inoculatione variolarum,
ad quæ eruditorum responsa desiderantur.*
1759dik esztendőb. Frantzia nyelven: *Re-
futaion de l'Inoculation contre Mons. de
la Condamine, et Mons. Tissot.* 1760dik
esztendőb. *Theses sistentes febrium divi-
sio-*

fégének különös forsa volt: mert p. o. Frantzia Országban és Belgyiomban majd meg engedteték és jóvá hagyattaték; majd kiált vala pedig a' nép ellene, és meg gátoltaték a' felső hatalmasságoknak parantsolatja által elő menetele, a' falukra rekeszteték, 's onnéti egy bizonyos ideig ki tsapattaték. Majd nem is tudja vala az ember, mit tartson azon egész mesterfégről, és ennek állhatatlanfágáról: mert egyszer ugy tetzék, mintha tellyességgel bé vennék, majd ismét ritkán élének véle, majd pedig ismét közönséges leve ez a' ki tsapattatott és ki átkozott mesterfég.

Kitfoda láthatja által ezen szörnyü változásnak okát? Ennek oka az embereknek vagy hibás képzelődésekben, vagy a' mesterfégnek modjában vagyon, vagy pedig a' dolognak ki vizsgáláfaban, meg külömbözésében, és meg fon-

siones §. V. 1764dik esztendöb. Responso ad Viri Ill. B. L. Tralles. Epistolam Apologeticam. Ezek mind különös irások valának. Az esztendönként valo munkáimban pedig Rationis Medendi 1757dik esztendöb. Tom. II. Cap. III. 1764dik esztb. Tom. IX. Cap. V. 1765dik esztb. Tom. X. Cap. VI. 1768dik esztb. Tom. XII. Cap. VIII. 1771dik esztb. Rationis medendi continuatæ. Tom. I. Cap. V.

fontoláfában mind két rész az igazság-
 tol el távozott. Talám az utolsó vétek-
 benis fog lenni annak oka és eredete,
 miért hogy mind a' természet fzerént
 valo, mind pedig a' bé oltott holyagos
 himlöknek részekről annyi külömb kü-
 lömbféle versengétek voltak.

Bizonyára nekünk halando embe-
 reknek, (mert miért halgassam el to-
 vább a' mi gyalázatunkat, melly iránt
 vagy késön vagy hamar, vagy akarunk
 vagy nem akarunk, mégis meg gyözet-
 tetünk) eredetüktől fogva annyi go-
 nofzfágunk vagyon, az igazság és egye-
 nesség előttünk o'ly hitván, hogy akár
 mitfoda fel forgo kérdésben az igazság-
 nak és haszonnak ki kereséte helyett,
 nagyobb örömmel keressük azt ki, a' mi
 a' mi vélekedésünknek, mint az igazság-
 nak kedvez, inkábbis örvendezünk, ha a'
 mi vélekedésünk az igazságon gyözedel-
 meskedik.

Ha ez a' fel forgo kérdésnek t'ak
 kezdetében, a' mikor minket a' dolog-
 nak vagy ujfága, vagy ritkasága, vagy
 különössége fel szokott indítani, esnek
 meg; ugy tetszenék valójában, mintha
 a' mi ellenkezésünkben az egyenesség-
 nek, és az igazsághoz valo tiszta hajlan-
 doságnak mintegy valami árnyéka vol-
 na:

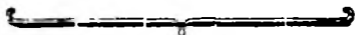
na: de a' mikor a' kérdésnek nehézsége és homályossága meg világosított, 's mégis mind a' két rész a' maga fententziáját tellyességgel oltalmazni akarja; e' nem egyéb, hanem hibás és gondolatlan elő ítélet, és az igazfágnak gyiölősege. Visgályuk kiannakokáért egyenellen, t'ak az igazfágtól, és a' közönféges társaság hasznának elő mozdításától vifeltettvén mind a' két féle holyagos fejer himlőket, ugy mint a' természet és a' mesterfég ízerént valokat, avagy bé oltattakat; hogy végezetre világosodjék ki, mellyik légyen a' kettő közül vagy hasznosabb vagy károsabb.

E L S Ö R É SZ.

A' természet szerént valo Holyagos
Fejér Himlöknek a' bé oltottakhoz
valo hasonlittatáfok.

ELSÖ ARTIKULUS.

A' természet szerént valo holyagos
fejér himlököt a' bé oltottakhoz
következendö képpen lehet hasonlítani.

Elsüben. A' természet szerént valo
holyagos fejér himlök akár mitsoda ide-
jü embernek sem kedveznek; váloga-
tás nélküil tsetsemökre, gyermekekre,
ifjakra, ki nőttekre, öregekre, és meg
vénhedtekre el mennek; akár minémü
állapottól sem rekesztetik el magokat:
mert szintén ugy meg támodják az
egésségest, valamint a' betegest, szintén
ugy a' nehézkeft, valamint a' gyermek-
ágyast; szintén ugy az utazot valamint

a' házban ülöt; éppen ugy az utazo és táborozo vitézt, mint a' házában ülő haza fiát; a' hévféges nyárbanis szintén ugy valamint a' kemény télnek közepében. Ellenben a' bé oltásra a' legalkalmatosabb idő és ezftendő, egészséges test, gondoktól való üresség, és kiváltképpen való szép 's tiszta idő választatik; de a' nehézkeseknek, gyermekágyasoknak, és a' betegeknek kedveztetik, a' bé oltás a' fziüléknek házokban végeztetik; a' bé oltottakat olly helyre viszik, a' hol a' tiszta levegő égnek szabad járása vagyon. Innét meg vallani kételenitetünk, hogy a' bé oltásban számtalan olly veszedelmes dolgok távoztattnak el, mellyeknek a' természet szerént valok alájok vagynak vetettve.

Másodszor. Annyira uralkodnak (graffálnak) néha a' holyagos fejer himlök, hogy egyszerre fokakat támadnak meg, és ezek közül minden tizenkettödiket, tizediket, hetediket, ötödiket, söt még minden harmadikatis meg ölik. De a' bé oltás a' háromszázadikat, a' hatszázadikat, söt még az ezerediketis alig fojtja meg. Leg'alább a' hire vagyon így. Ha pedig ezen valaki kételkednék, és azoknak kívánna inkább hitelt

telt adni, a' kik azt itélik, hogy száz bé oltottaknak száma közül tñak egy vagy kettő ragadtatik el; mégis nagy különbséget fog mind a' két féle hulyagos himlőkben meg holtaknak száma között találni.

Harmadszor. A' Szüléknek, Tutoroknak, és gondvifelőknek vagy gondvifeletlenfégek, vagy hibás elő itéletek azt okozzák, hogy azokhoz, a' kiket a' természet szerént való hulyagos fejér himlők meg támadtanak, Orvost nem hívnak, vagy ha hívnak is, későn, a' ki egyebet nem tehet, hanem tñak fájlalhatja az orvoslásnak el mulatott alkalmas idejét; tñak szánakozásra vagy tehetősége, a' halállal küzködő, vagy meg tñonkitando, és szárazbetegség által meg eméztendő betege mellett. De az Olto-mester a' testet a' bé oltásra el készíti illendöképpen, és kormányozza az életnek minden modjában; ha a' betegségnek változásai (Symptomata) nehezednek, jelen vagyon, meg előzi a' következhető nehézséget, és fegedelmes kezet nyújt nagy szorgalmatossággal betegének, a' mig a' betegséget egészízen meg győzte. A' kik ezt figyelmetesen meg fontolják, nyilván által láthatják az okát: miért hogy a' természet

fzet fzerént valo holyagos fejer himlökben fokban, a' mesterfég által inditatokban kevesen hálnak meg, vagy kevesebb szomoru következékek tapasztaltattnak.

Negyedszer. Ha magoktól jönnek elé a' holyagos fejer himlök segedelemre hivattattnak az Orvosok, seb gyógyító Borbélyok, és feresztő mesterek, a' kiknek, ha nem egész, mégis nagyobb számok azt a' gázfos modat követik, hogy a' beteget az ágnak melegfégével, takarodszoknak nehézfégével, a' levegő égnak és orvosságoknak hévfégével megnyuvasztják, és a' betegeknek nagyobb számát meg ölik. Az Olto - mesterek pedig a' betegfégnek kezdetétől fogva végezetéig, szabad, gyakorta meg ujított és verő fényes levegő eget engednek, ebben sétáltatják, naponként ki vezetik a' házból, melly azonközben az ágyal együtt az új levegő éggel meg ujítatják; arra vigyáznak hogy szorultt hások ne légyen, és fok higitó, és hivesítő italokkal töltik meg testeket. Avagy kicsoda nem látja által már, a' két mod által meg holtak számoknak nagy különbségeket.

Ötödszer. A' természet fzerént valo holyagos fejer himlökben gyakorta még

a' tudos jo orvosoknak sem hiszen a' köz nép; hanem ezeknek hírek nélkül alattomban a' paraszt orvosoktól, vén afzfszonyoktól, fok probán forgott (mint magokrol mondják) koporodott kofáktól vagy orvosságot adnak a' betegeknek, vagy pedig az éltető eget szörnyen meg melegítik, és így a' Ize-gény beteg, meg nyuvalzto dohába egészízen el temettetik. Kételenek e' szerént hogy fokan meg öletteffenek, a' kik a' bé oltásnak mesterfége által meg maradtanak volna; mivel ennek semmi ága bogát nem tudván a' köz nép, a' dolgot egészízen az Olto - mesterre hagy-ja.

MÁSODIK ÁRTIKULUS.

Mind ezeket mind két részről így meg hányván vetvén, méltonak látszik kérdésbe tenni (fel tévén előre ezen himlőknek a' lelki elmérettel nem ellenkező bé oltatásoknak szabadságát). *Vallyon nem volnaé köteleffégek mind az orvosoknak, mind pedig a' felső hatalmasságoknak, hogy a' holyagos fejér*

B him-

himlöknek bé oltatáfokat mindenütt szokásba hozzák, és közönségessé tegyék.

Hogy helyes feleletet adjunk ezen kérdésre, azt kell ki keresnünk, vallyon a' kétféle holyagos fejer himlök között tett hasonlatosság igaz, változhatatlan és álandoé? Az első ártikulufnak rendje szerént felelek az öt tzikelyekre.

Az *elsőre* azt mondom, hogy ebben a' hasonlításban igazfágnál nints egyébb; és így a' természet szerént való himlök-nél a' bé oltottakat fellyebb kell betsülni.

A' *másodikrol* azt tartom, hogy a' mérsféklés az Olto-mestereknek számvetésekben meg kívántatik. Ha ezek az ő halotti lajstromokból azokat, a' kiknek hafok vagy teli volt gelesztákkal és férgekkel, vagy a' kik alattomban való nyavalya töréstől fenyegettettenek, vagy a' kiknek belek valami rosz állapotban vagyon, vagy a' kiknek szülejektől vélek született rosz vérek és nedvességek vagyon, és azokat, a' kik körül az orvoslásban valami vétek történt, ki törlik, ugy annyira, hogy e' képpen a' bé oltás vagy senkit sem, vagy egyet, kettöt ölt legyen meg: kettő közzül egyet kívánunk tölök, vagy hogy a' halotti lajstromokból az

emli-

említettéknek nagyobb részét ki ne vonják; vagy hogy a' természet szerént való himlősöknek halotti lajstromjokból az illyeténeknek ki vonattatásokat nekünkis meg engedjék. Ha így mind azokat, a' kik a' bé oltott himlőkben hálnak meg az ő halotti lajstromokba írják; majd több meg holtakat fognak mutatni a' bé oltott himlőktől, és helyben fogják hagyni a' Konstantinápolyi számvetést, melly azt írja, hogy kettő háromis meg hal szaz bé oltattak közül. *Lásd a' be oltásnak refutatzióját, mellyet Frantzia nyelven irtam 1757. esztb. 91. lev.* De ha ezt meg nem akarják engedni, leg alább nem ellezhetik azt, hogy a' természet szerént való himlőkben meg holtaknak lajstromjokból azokat ki ne töröljük, a' kiket ő az ő lajstromokból ki törölttenek. Valójában által láthatnák, hogy semmi igazfágtalanfágot tőlök nem kívánok, sem pedig valami igazfágtalanfágot ez által nekem nem engednek; mert egy aránt jussa vagyon mindeniknek. Akár hogy engedjék meg akár mellyik kívánfágot, ezen második tikkely, mint hogy hibás, változtatást enged.

A' *harmadik, negyedik, és ötödik tikkelyekre* ezt adom valószszul, hogy

ha helyben hagyják azt, a' mit a' más-
 fadikra kívántam, könnyen által fogják
 látni kételenfégeket, melly fzerént ökis
 nékünk éppen azt engedik meg a' tzi-
 lyeknek vagy hasonlatosságoknak min-
 denikére: mert az idején korán valome-
 fterfég által a' leg többek meg tartattak
 volna, a' kiken a' kéfedelmezés miatt
 segíteni nem lehetett. Ha már annakoká-
 ért az orvoslálnak prakfiffát egybe ha-
 sonlitjuk az oltó mesterfégnek modjá-
 val, ísmét meg győzöttünk az iránt,
 hogy fokkal többek halnak meg a' ter-
 méfzet fzerént való, mint sem az oltott
 holyagos himlőkben: mivel ezek mel-
 let vagyon kezdettől fogva, végig az
 oltó mester, és értelmefen mindenek-
 ben kormányozza; a' mások mellet pe-
 dig vagy orvos éppen nintfen, vagy ha
 vagyonis, halzontalan, vagy pedig ké-
 söre hivattatott. De ez a' fzerentfétlen-
 fég nem az orvosi tudománytól, és az
 orvoslálnak modjától; hanem az em-
 bereknek vétkektől függ; ugy annyira
 hogy ha minden emberekkel azt el le-
 hetni hitetni, és elméjékbe oltani, hogy
 a' betegségnek leg kisseb kezdetekor is,
 kiváltképpen, a' mikor másokatis meg
 támadott, orvost hivnának, az egész
 munkát az orvosra hagynak, és azt mind
 vég-

véghez vinnék, a' mit jonak lenni itél az orvos, és ha végezetre az orvosok és borbélyok fundamentomofon tudván az orvoslásnak modját, köteleffégeket véghez vinnék: mind oda lenne a' két féle orvoslo mod között valókülömbfég.

Jol tudom azt tőszik akadékul ellenembe, hogy gyakorta a' holyagos fejér himlöknek első idejekben (státufában) az egéffég alig változik meg, 's mégis egyszerre ki rohannak a' testen, és e' képpen az illendő segedelem kezdettol fogva vétek nélkiul mulattatott el: de az Olto-mester mind az el ragadott betegség előtt, mind a' bé oltásnak véghez vitelétol fogva, a' tökéletes ki rohanásnak, meg érésnek, evesedésnek, és ki száradásnak idejéig szorgalmatofo-son jelen vagyon és vigyáz.

Hogy valami kis külömbfég légyen a' két féle mod között, rá hajlok; de hogy olly nagy légyen, a' mint közönsé-gefen hízik, tagadom.

Mert *elsöben* a' kik a' betegség el ragadásának idejéböl vagy állapotjából (e státu contagionis) a' fel gyuladásnak idejére alig mentek valami betegségen által az egész betegség alol min-

alól minden veszedelem nélkül, hanem ha hiba esnék meg, fel szoktak szabadulni.

Másodszor ha későn is hivattattnak az orvosok, illendő fejedelemmel fel vagynak készülve, gyakorta a' gonosz változásoknak meg előzésekre, és a' jelen lévőknek meg tífendefitésekre.

Továbbá azt fogják akadékuul ellenembe vetni: nem lehet könnyen azt oda hozni, hogy minden orvosok, a' jo tanátfos és egészséges orvoslo modot kövessék. Mert a' leg többek azt mondják, a' régifégnek azon hibás elő itéletétől vagynak környül vétettve, a' kik azt itélik, hogy az illyetén betegeket meleg ágyban, meleg levegő égben kelleni tartani, és hevesítő orvosfágokat kellene adni; fokban vagynak továbbá, mondják, a' kik azt tartják, hogy melegítő orvosfágokkal a' betegséget oftromlani ugyan nem kellene; de a' betegeket mégis szüintelen meleg, és meg nem változott levegő égben kellene tartani; vagynak fokban olyanok is, a' kik a' lágy meleg levegő eget ugyan dítfcérik; de mégis gonosz téteménynek tartják, hogy a' beteget az ágybol ki vegyék, és a' motskos dohos ingeket és lepedöket meg változtassák; olyyakis vagynak, a' kik ugyan

az ágyból való fel kelést meg engedik, melly idő alatt a' beteg vagy meg enyhítetik és eléíztetik, avagy feredőbe szállítatik, de egyéb képpen tellyefféggel az ágyba rekeíztetik; 's végezetre olyanokis fokban vagynak, a' kik a' börnek betegfégeiben (in morbis cutaneis) a' régieknek szörnyü káros, meg gondolatlan hibás itéletekben tévelygven, ebben az egész betegfégben az érvágást szertelen gyüíölik, vagy pedig igen keveset engednek meg, 's eztis a' betegfégnek t'ak kezdetében. Minthogy imár lehetetlennek lenni látízik, azt mondják, hogy a' bé rögzött hibás veíkedéstől az orvosok meg ízabaduljanak, és mivel a' köz népis többire ebben az orvossal meg egyez: minden reményfég t'ak haszontalan volna, a' gyógyításnak életet meg tartó és jó tanát'os modját meg erőííteni.

Bizonyára az igazfág azon vallás tételre kénízerit engemet, hogy fok dolgok vagynak olly képpen, a' mint az akadályokban meg mondatott: de ez arra nem kénízerit, hogy azokból a' ki huzott következíéseket helyben hagyjam. T'ak kevesen követték amaz Angliai Nagy *Sydenham* orvosláfának modját, a' ki a' holyagos sejíer himlök-

nek orvoslásában ez előtt száz esztendővel mindenek közzül ki fénylik vala. A' leg többek ennek a' nagy férjfinak orvoslo modját hitvánnak tarták, le tífúolák, 's meg utálák, mivel hogy az ő ki irthatatlan hibás vélekedésekkel meg nem egyezheték; ámbár magokat fokkal szerentfétlenebbeknek lenni tapasztalák a' *Sydenhám* modja szerént való orvosloknál. Mert ezt tanulták volt az oskolákban, így tfelekedtenek az ő atyáik, 's azt itélék, hogy az atyáknak nyomdokaikat kell követni. *Hermannus Boerhaave* az emberi nemzetnek nagy nyomorufágán és veszedelmén könyörüle, és *Sydenhám*nak orvoslo modját, mind el veszhetetlen irásaival, tanitványainak és az egész világnak ajánlá és szentelé. De vajki nagy a' hibás vélekedéseknek kegyetlenfége! melly réa nem emlékezhető idöktöl fogva a' halandoknak rabbá tett elméjeken uralkodik. Tanito mesterjek tudományjának jeles voltárol meg győzöttetvén, egyik rész ugyan az ő orvoslo modját követé, és szerentfés orvoslásával a' rágalmazásoknak közepette el hiresedék; a' más rész azon modnak teoriáját ditséré, de prakfifát kárhoztatá; egyik rész a' régieknek

nek vélekedéseket az ujjabbaknak gondolatjaikkal egybe zavará , és majd semmi hasznot sem szüle; a' más fél pedig a' köz népnek tudatlanfágától télvén , engedett néki, és így lelki esméretének nogatálát meg fojtotta.

De mit mondanak az Olto-mesterek már itt? Ezek az egész világnak majd minden Orvossainál fokkal okosabbak, *Sydenhámnak* orvoslo modját, mellynek jeles voltát a' természet szerént valo himlőkben már által látták vala, a' bé oltás mesterfégének fundamentomává tevék, és nyilván meg vallák, hogy ezen orvoslo modnak köszönhetek kiváltképpen valo szerentsféjeket; ezen modot a' természet szerént valo himlőkre alkalmaztaták, és fokakat ki ragadának a' jelen lévő halálnak torkából.

De itten még meg nem állanak. Tudják vala a' tapasztalásból, hogy ez az orvoslo mod annál szerentsfésebb lenne, minél kevésbbé határozattatnék meg; és mivel *Sydenhámnak* keze alatt, a' ki betegeit naponként az ágyból kétszer keleté ki, kevesen halának meg; ezek tovább menének és betegeiket majd egész nap effig az ágytól el tilták, és így fokkal kevesebbeket vesztének el. *Sy-*

denhám szabad és tiszta levegő eget tartván a' betegeknek házokban, más orvosoknál szerentsebb vala ; az Olto-mesterek pedig betegeiket a' házokból, szobákból és városokból ki vivék, egész nap estig mezei levegő eget engedének nékiek, és nagy örömmel tapasztalák fokkal nagyobb szerentsejeket mint *Sydenhám*. E' fokkal többeket tartá meg életben más Orvosoknál ; mivel betegeinek a' házban mozgást, sétálást engedé, a' kiket e' nélkül a' szokott orvoslo mod szerént meg nem tarthatott volna : az Olto-mesterek fokkal többeket tartának ismét meg ; mivel parantsolatjokra a' betegeknek a' házokban, városokban, hostátokban, falukon, és imitt amott szerte kell vala sétálniok 's a' t.

Méltán tudálhatjuk és imádhathatjuk az Istennek gondviseletét. *Sydenhám* példáját kevesen, *Mortont* pedig sokan követék ; ennek követői az elsőnek orvoslo modját rész szerént el takarván, rész szerént pedig ki szidalmazván, le gyalázák és a' régieknek bőrökbe öltözének. Félni azért méltán lehet vala, hogy mivel amannak ditséretes orvoslo modjával csak kevesen élnek vala, a' halálnak esetei fokkal bokrosabban történének viszfá. De melly tudálatoson

vete ellent a' mindenható Isten! Az Olto-mestereknek szerentés elő menek-telekkel éle, hogy a' régi vakmerő gonofzfágban élő Orvosoknak azt mutassa meg, hogy, ha a' természet szerént valo holyagos fejer himlöknek orvoslálában szintén azon orvoslo moddal; élnének, a' mellyel az Olto mesterek élnek, fokkal kevesebbeket ölnének meg.

Nemis kereshetnek itten azzal kifogást, hogy a' mi jó és dítféretes az oltott himlökben, a' nem volna jó és dítféretes a' természet szerént valokban. Mert ugyanis *Elsöben*. Semmi okát sem adhatják, miért hogy ezen betegféget, melly ugyan másképpen támadta meg az embert, de ugyan szintén azon nyavalya, azon moddal orvoslani nem lehetne? *Másodszor* a' bé oltottakkal valo bánásnak modját szintén ollyannak lenni látják, mint a' melly *Sydenhám-nak* örökké valo hirt szerzett; hanem meg jobbitottak és bővitették. *Harmad-szor* el vetheterlen bizonyfág tételek által vagy által láttak, vagy leg alább tudhatják, hogy az Olto-mesterek az ö orvoslo modjokat a' természet szerént valo himlökben elé vették, és örventes végét érték legyen. Már ha ezek az ö ellenkező pártjokat igaz és minden

den

den hibás vélekedés nélkül való fzi-
vel meg hallgatni akarnák; azt meg val-
lani kételenitenének, hogy az Olto-me-
stereknek okos igyekezetek által, a'
természet szerént való holyagos feier
himlöknek gyógyitáfokban nagy vilá-
gosság támadott legyen, és mivel hogy
természet szerént való himlösök orvos-
lo kezeik alatt mindenkor volnának;
ezen meg jobbitott orvoslo modot kö-
szönettel vehetnék gyakorlásba.

De valaki talám azt vetné ellenem-
ben, hogy az én minden beszédeim ha-
szontalanok és héjjában valok, és rö-
vid idő alatt meg lenne, hogy az olto
mesterfégnék süri bé vétele az egész
világon minden alkalmatosságot el tá-
voztatna, a' természet szerént való him-
löknek el kapására, a' mint nyilvánlá-
gos iráfok ezt fokszor ígéletbe tették.

De hogy e' valaha meg legyen, ta-
gadam. Mert *Elsöben* ha miden embe-
rekis arra a' gondolatra jönének az egész
világon, hogy elsőbször minden ujjon-
nan született tífetsemökbe, annakután-
na minden gyermekekbe, ifjakba, fel-
nöttekbe, öregekbe, a' kiket a' beteg-
ség még nem támadot meg, a' himlöt
bé oltanak: az okosabb Olto-mesterek
azoktól mégis meg vonnak a' bé oltást, a'
kiktől eddig elé el tagadták, u. m. a'

gyengébbektől gelesztásoktól, nyavalya
 törösöktől, korfágófoktól, (Epilepti-
 ci) az októl a' kik belekben kemény
 szorulásokat dugulásokat, fel gyuladá-
 sokat, genyetséges keléseket, meg ke-
 ményedett köves dagadásokat, és fenét
 szenvednek testeken, veszett meg rom-
 lott véreiktől, el száradt testüektől,
 nehézkefektől, gyermek ágyasoktól és
 szoptatóktól. Mind ezeket, a' kikbe
 igaz okok miatt a' himlők bé nem ol-
 tattak, a' természet szerént való him-
 lők meg támadhatják, és a' ragadozást
 el terjeszthetik.

Másodszor. A' bé oltásnak mesterfé-
 ge még nintsen olyan tökéletes talpon,
 hogy annak mindenüvé való bé vételét
 gondolhatnok. Az embereknek egyik
 része azt hiszi, hogy igaz lelki esmé-
 rettel azt nem lehetne meg engedni; a'
 másik a' haláltól fél, akár millyen ke-
 vesen hálnak meg benne. Mert akár
 menyit igyekeztenek az Olto-mesterek-
 nek hiresebb fejei, a' Papokkal együtt,
 hogy ezt a' nehézséget el töröljék,
 mégis fokaknál haszontalan volt mun-
 kájok. Továbbá, el hiszik ugyan né-
 mellyek, hogy az oltott himlőktől igen
 kevesen hálnak meg, de még sem te-
 hetik le a' félelmet, azt gondolván, ne
 hogy

hogy az az ámbár ritka szerentfétlen-
 fég öket vagy az övéjeket találja. Ezer
 szerentfés példákra el tünni, a' más ezer
 között esett egy szerentfétlenségre ismét
 uralkodására szokot lépni a' félelem.
 Innét vagyon az, hogy az olto mester-
 fégnék hire egyik esztendőben ditséretes
 a' másikkban pedig homályos. A' Ko-
 ronás Fejeknek, Fejedelmeknek, nagy
 Uraknak példájok által a' kételkedök-
 nek lelkek esméretek meg tsendesítetik,
 és a' félénkek meg bátrítattnak, de ha
 egyik vagy a' másik szerentfétlenül jár,
 el bénítatik, avagy az oltás után hoz-
 szas lassu betegségek hővetkeznek: mind
 a' két fél el ijjed. Jól tselekefzneké
 ezek, avagy roszszul, mostan azt nem
 piszkálom, hanem tšak azt erősitem,
 hogy valameddig az olto mesterfég a'
 mostani állapotjában vagyon, addig so-
 kan fognak maradni, a' kikre a' termé-
 szet szerént valo himlök forfokat vet-
 hetik. Ha azokhoz számláljuk ezeket,
 a' kiket a' bölts Olto-mesterek mester-
 fégek aiol méltán ki rekesztenek, kik-
 nek számok, mint fellyebb lítok, va-
 loban ugyan nagy; által láthatjuk, hogy
 az embereknek nagyobb részek mégis
 a' természet szerént valo himlöknek for-
 ta alá vagyon rekesztettve, és annál

inkább 's hamarább, minél gyakrabban fog az oltással élni. Mert azt bizonyítják azok, a' kik rea vigyáztak, ezt íratja a' köz nép keservefen, és ezt a' tiszta igasságos férjfiak, a' kik az oltó mesterlég által meg gazdagodtanak, és a' kiknek oltalmazniok kellene mesterfégeknek hírét betsületét, egyenesen meg vallották. Bizonyos dolog e' fzerént hogy minél inkább terjesztetik ki az oltó mesterlég, annál inkább es annál szörnyebben harapoznak a' természet fzerént valo himlök. Nem használ itt semmi előre valo gondvifelés: mert akár egyedül álló házakban akár mezszze mezon legyen meg az oltás, mégis tfak jönnek emberek ezen helyre, 's innét visszfa mennek más városokba, falukra, 's ámbár az alattomban valo mérget magokkal hordozzák, mégis kételenítettnek tiszti kötelességek fzerént az illyetenek, u. m. Orvosok, Borbélyok, Patikáriusok, Lelki atyák, testvérek, moso aszfzonyok, kenyér sütök, mézfárosok, 's mások, hogy emberek közé menyjenek.

Minthogy pedig a' természet fzerént valo himlök egyfzer inkább uralkodnak mint másfzor, arra kell erőnket vetnünk, hogy mind szenvedhetőbbek-

bekké tegyük, mind pedig kevesebbet öljenek meg.

Régtől fogva véghez akarták vinni ezt a' híres tudos orvosok, mint fellyebb látok; de a' köz népnek hibás elő ítélete, más orvosoknak vakmerőségek, más betegségekben bé vett hibás fundamentomok ezen ditséretes igyekezetet majd egészízen meg fojtották.

Mert mind a' pestisnek, mind pedig egyéb testi ki ütéseknak orvoslásában azt a' hibás orvoslo modot tarták, hogy mivel a' ragado mérget a' testnek közepéből, a' külső részekbe kellene hajtani, a' beteget meleg levegő égben tartani, és hevesítő orvosságokkal kellene bé tölteni, következendő képpen se purgítziokrol és kristélyról, se érvágásról még gondolkodni sem kellene; hanem csak vigasztlo orvosságoknak volna itt helye, hogy a' szív a' mérget magától el rekeszse, és a' külső részekbe a' bőrbe hajtja: minthogy a' meleg levegő eg az izasztást segiti, a' mérféklett és hidegetske pedig árt; a' beteget melegségben, és meg nem változott levegő égben kellene tartani, sem pedig meg nem kellene engedni addig az ágyának és ingeknek változtatásokat, a' mig a' betegség maga futását egészízen

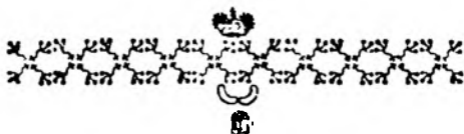
el nem végezte. Innét tetszik már annak igaz oka ki, miért hogy a' pestis, holyagos fejer himlök, veres himlök és skárlát betegségek, hanemha igen gyengék voltak, olly szertelen embereket öltek meg, a' mint bövfégesen meg mutattam fellyebb említett munkáimban. Amaz Angliai *Sydenhám Tamás* ugyan nem csak hazájában, hanem az egész világon is az által örökké fel maradando hirt szerze magának, hogy az ember testén ki ütő forro betegségeknek praktikát meg világosította és jobbitotta: de mivel a' régi hibás vélekedést a' legtöbbször le nem tudták vetkezni, többen tudták mint követték, ugy annyira hogy ha *Boerhaavét* és más igen keveseket ki vészünk, ezeknek számok igen kicsiny. *Sydenhámnak* orvoslo modja a' régieknek modjokat azoknál ugyan egy kevésbé meg jobbitá, a' kik magok szerentfétlenfégeken el hülvén, ama nagy férjfiinak orvoslo modját tudálák, ezen okból kristélyt kezdének rendelni, holott ez előtt bűnnek tartották volna a' himlőföknek lágy hasat tartani; vagy az izzasztó orvosságokat inkább kiméllve adják vala, vagy pedig ezeket savanyo és taletromos portékákkal elegyíték meg, és a' friss levegő égből csak mintegy

lopásképpen botfátának a' beteg házába egy keveset: de *Sydenhámnak* egész orvoslo modját igen kevesen követék, 's még minekutánna *Boerhaave* a' tfil agokigis fel emelte, és tulajdon példájával meg erősítette volna; még sem veték mindenek egészfen bé

De most már nagyobb reményfég mutatodik a' háznos orvoslo modnak bé hozására. Mert azon időben, mellyben *Boerhaave* fel türtt karokkal majd héjjában munkálodik vzla a' *Sydenhám* orvoslo modjának meg erősítésében; az olto mesterfég Ásiából, az Europai Török Országból Angliába bé vi eték, a' hol elsőben kevés izerentlét mutatván, fok esztendökig el temetteték; vépezetre a' *Bostoniak* között tett próbák után ismét fel kezdé támadni, és elsőben egész Angliát 's annak utánna majd egész Európát egybe koborlá. Ezen betegségnek könnyebblégét, a' meg holtaknak kissébb számát, és a' meg bénitattaknak nagyobb ritkaságát látván, a' leg többek meg kedvellék. Meg vallották ezt az igazságos férjfiak, az olto mesterfégnek párt fogoi, hogy *Sydenhám* orvoslo modjának köszönhetik szerentfés mesterfégeket. Ez azt tselekvé, hogy lassan lassan fok Orvosok, sőt még

az olto mesterfégnek ellenfégeiis, némel-lyek valamenyiben, mások többekben, némel-lyek pedig mindenekben a' ho'ya-gos fejr himlöknek gyógyitálában azon orvoslo modot követnék, és szerentfé-jeken, melly még ugvan olly nagy nem vala mint az olto mestereké, örvende-ni kezdének. Hát ha a' mesterféges himlöknek egész orvoslo modját, a' ter-mészet szerént valokra alkalmaztatták volna, vallyon nem lettek volnaé szin-tén olly szerentfélek? Azt bizonyitják a' hires nevezetes Olto-mesterek, hogy valahányszor a' természet szerént valo himlököt a' mesterféges himlök gyógyi-tásának egész mesterfégevel gyógyitot-tották, ki vévén a' himlös méregnek bē oltáfát, fokakat, söt még ollyano-katis, a' kikről semmi reményfég nem volt, meg gyógyitottak.

Annakokáért azt itélem, hogy ha-zfontalan munkát nem teszek, ha az olto mesterfégnek orvoslo modját ugy irom le, a' mint, ha a' természet sze-rént valo himlokra alkalmaztatik, leg-hasznosabb fog lenni. Innét a' Borbé-lyok, Feresztö-mesterek, Atyák, Anyák, Falusiak, a' kiktől a' mesterfégnek sege-delme el vagon tagadva, együggyü és szerentfés orvoslo modot tanulhatnak.

MÁSODIK RÉSZ.

Miképpen lehessen a' természet szerént
valo Holyagos Fejér Himlőket szintén
olly szerentfésen, mint az oltotta-
kat meg gyógyítani, 's leg elsöbenis
a' méregnek el ragadáfárol
közönségesen.

Hogy ezen orvoslo modot nyilván
és tisztán magyarázzam meg, el-
söben a' méregnek el ragadáfát és ter-
mészetét kellki vizsgálunk, annak után-
na mitsoda jelenések esnek meg a' him-
lőknek minden idejeiben, minekutánna
mérges el ragadáfokkal az embert meg
támadták, és mit kelljen minden jele-
nések után tselekedni? Minden idejeit
különös részekre osztom.

A' ragado himlös méreg semmi nem
egyébb, hanem ama vékony subtilis és
láthatatlan matérja, mellyet a' himlös
emberből a' levegö ég fel vészzen, és
ha más embernek testére ereszkedik,
és

és vére közé elegyedik, azt meg változtatja, annak sebelebb keringést okoz, és azt meg vesztegeti; nemis hagyja elébb el a' testet, a' míg vagy sürin vagy ritkán, egészszén vagy rézszferént kis bibortfokkal bé nem töltötte, a' mi gyakrabb; vagy pedig ki nem ütnek a' himlök; hanem az izzadás, vizelés, has, különömb féle vér folyások és kelések által minden erejeket el vesztik, és el oszlanak, a' mi ritkább.

Az olyan emberre, a' ki ezen a' betegségen által nem ment, vagy el ragad és ki üt rajta, vagy nem. Ritkán támadja azt meg, a' ki által ment rajta. Valójában nem kevesen vagynak olyanok, a' kik által nem mentek rajta, 's még sem ragad el rájuk: mivel testek a' himlős méregnek fel vételére nem látszik alkalmasoknak lenni. Ezt az Olto-mesterek gyakorta tapasztalták azokban, a' kikbe a' himlős mérget másodszoris bé oltották. Az idős régi Orvosok elégszer látták, énis láttam gyakorta, hogy midön egy házban egy vagy több gyermekek holyagoson meg himlöztenek, egy vagy többekis vagynak, a' kik ámbár ezek között forogolodnak, járnak, még sem bántodnak meg ezen betegségtől; hanem egy darab

idővel, egy, két, 's töb esztendőkkel azután himlöznek meg, némellyek pedig talám soha sem. Ísmértem olyan embereket, a' kik százfzoris az el ragadás veszedelmére ki voltak tétettve, 's még sem ragadott réájok, hanem életnek hetvenedik, nyoltzvanodik esztendejében támadta meg, a' mellyből vagy tökéletesen ki gyógyultak, vagy életüket a' halállal tserélték el.

Azért az ember, életének nem minden idejében alkalmatos ezen mérges el ragadáfnak fel vételére, sőt némelykört soha sem. Ha alkalmatos, bizony meg támadja. De ezen az alkalmatos, vagy alkalmatlanfágon kivüll, a' himlő mérgének fel vevésére, ugy tetfzik, hogy fokkal kü'önösebb okok vagynak, mint közönlégesen hiszik; mellyeket hogy igazán ki magyarázzam, el kerülhetetlenképpen kételenitetem, matérjámtól egy kevésfé el térni, hogy a' külömb külömb féle mérgeknek tapasztalt munkája és hathatofága által a' himlő mérgének jelenéseit és hathatofágát meg magyarázzam.

Nem kevés méreg vagyon, melly egyébbképpen nem árt, hanem ha a' vérbe elegyedik. Erről egy *Arétziumi* nemes Olofz férjfinak *Rhedi Ferentznek* mun-

munkájában, mellynek titulussa: *Observationes de Vipera*. lehet olvasni, a' ki a' próbáknak és tapasztalásoknak helyes ki vizsgálására születtett vala. Azt tapasztalá hogy a' tőrkek és galamb fiak a' vipera kigyónak marásától meg halnak, mellyeket az emberek egésségeknek meg fertödése nélkül ettenek meg, és hogy a' vipera kigyok hufát az eb és a' péfma matska egésségeknek leg kissebb meg bántodása nélkül fel falták: azért más Tudosokkal együtt, a' kik a' próbáknak meg tevésére rendeltettek vala, azt gondolá, hogy vallyon nem volnaé a' viperáknak mérgek az ö epéjekben el rejtettve? Napot tevének azért, a' mellyen ezen kérdéfről vete kednének. Midön ez a' vetekedés közönséges helyyen volna, és mindenik fok bizonytalan dolgot hozna elő, egy szegületben hallgatja vala, azt mondja *Rhedi*, a' régi *Marsus* és *Pfyllusokhoz* hasonlitando vipera fogo *Sozzi Jakab* a' ki alig tarthatván meg magát a' katzagástól, mosolyogva a' vipera epéjét, mellyben lenni itélék a' mérget elé vévén, egy pohár hideg vizzel meg elegvité, és minden félelem nélkül bátran egy huzonban ki ivá.

Rhedi azt gondolván, hogy ama valami méreg ellen való Orvosságot vett volna bé alattomban, a' vipera epéjét a' tŕirkéknek és ebeknek torkokba tölté, és más meg sebesitetett állatoknak febeikbe kené, hogy a' vérrel meg elegendjék: de valamint *Jakabban* szintén ugy ezen állatokbanis mindnyájan tsudálják vala életeknek épŕégét.

Végeztre *Jakab* a' dolgot ki nyilatkoztatá. Azon két tokotskáknek avagy ürességetskéknek fenekén mellyek közézé vagynak helyheztetve a' viperának fogai, vagyon egy bizonyos nedveŕség, mellynek szine és ize hasonlatos az édes mondola olajhoz. A' mikor már a' viperák marni akarnak, a' tokotskákbol fogaikat ki emelik, és a' nedveŕséget ki nyomják. Ezen nedveŕségben vagyon tulajdonképpen a' méregnek lako helyje; ez öli meg hirtelen az embereket és állatokat; de nem mindenkor, tsak attol függ egészŕzen, a' miképpen közölheti a' mérget a' marásban: mert a' testel ezt minden bántodás nélkül lehet közleni. *Bosman in descriptione Guineae Epist.* 17, egyik kö miveŕŕének historiáját hozza elé, a' kinek ŕzemeibe a' kövekkel el temettetett kigyó, ne hogy marhasson, mellynek feje

je szabadofon vala, fzájának nedveffégét és habját nagy febefléggel ki pöké; de egyéb kárt nem valla fzevilágának harmad napig valo gyengefégen kivüll, mivel a' méreg és hab olly erőfen foftattatott ki; azután pedig mind jo fzevilága volt.

De ez a' nedveffég ugy fem árt, ha megis ifzfa az ember. Az említett vipera fogo, a' kit mindenek el rémulve hallgatnak vala, meg akarván azt ö nékiek mutatni; azon nedvefféget és habot, mellyet a' vipera vezökkal valo meg verettetése után nagy haraggal foftata ki a' fzáján, mindeneknek irtozáfokra, vizzel meg elegyítvén ki ivá. Egy réztének, 's ketske Baknakis fzingtén olyant adának; de fem ezeken fem amazon egéffégeknek femmi meg bánodáfok fem tapasztaltatott.

Illy formálag világofoadék ki az egéffitok. Kakafokat, tyukokat, és fzáznál több kitsiny és nagy állatokat meg febesítének, és ezen nedveffég egyik fleppjének alig fzázadik részét a' febbe tévén, eleget nem fudálkozhatának, hogy négy oráknak el folyáfa alatt többire mind meg halának a' leg nagyobb bikával együtt. Ezen alkalmatofléggal efzekbe juta *Cleopátrának*. Historiája és

ugy tetsték *Rhedinek* hogy *Dio Cassius*
 a' Királyné halálát minden *Historia* irok-
 nál leg igazabban írta meg, a' ki a'
 győzedelmes *Augustus*nak hogy kezébe
 ne essék, magát meg sebesítette és mér-
 get tseppentett sebébe: mellyből *Rhedi*
 azt hozá ki, hogy *Jakabnak* titkát az
 emberek régtől fogva tudták. Valojá-
 ban a' *Psyllusok*nak egy *Afrikabéléli*
 nemzetnek *historiája*, kikről emléke-
 zik *Rhedi*, látván ezen *vipera* fogot azt
 bizonyítja, hogy ezen titok az embe-
 reknél régtől fogva tudva volt. Lásd
 a' *Historia* író *Plinius* 28dik könyvének
 harmadik részét, *Utikai Katonák életét*
 le író *Plutarchust*, és *Augustus Császár-*
nak életét le író *Svetoniust*. *Cornelius*
Celsus, az első száznak *Deák* nyelven
 igen ékesen író *Orvos*ta Vdik K. XXVII dik
 rész. III dik tizikkelyében ezen titkot
 szokott ékeflégével következőkép-
 pen írja le: „ Valojában, azt mondja,
 „ nintsen azoknak, a' kik *Psyllusok*nak
 „ neveztetnek, különös tudományjok
 „ (hogy t. i. a' méregnek ellene állhassa-
 „ nak) hanem vagyon nékiek a' gya-
 „ kor próbák által meg erősített bá-
 „ torfágok. Mert a' kígyóknak és né-
 „ mely vadászoknakis mérgek, mellyel
 „ kivált a' *Gallusok* élnek, csak akkor
 „ árt,

„ árt, a' mikor a' sebbe tétetik, de ha
 „ az ember a' szájába véfzi és meg kof-
 „ tolja, nem árt. Azért a' nagy kí-
 „ gyokatis bátran meg lehet enni; de
 „ marások halálos, és ha meg bolondi-
 „ tattnak, el kábitattnak, a' mit a' ku-
 „ rittyálok, kiáltozo kalmárok (*Circu-
 „ latores, Circumforanei*) valami orvof-
 „ fág által meg tudnak tfelekedni, és
 „ valaki az ujjat szájokba tefzi, és meg
 „ nem marattatik, tfak a' nyálától sem-
 „ mi kárt sem tapasztal. Azért ha akár
 „ kiis a' Pfyllufoknak példájokat követ-
 „ vén, a' kigyó marást ki szopja, nem
 „ tfak maga fog egéflégben maradni,
 „ hanem a' meg martt embertis a' ve-
 „ szedelemből ki ragadja. De előre ar-
 „ ra kell vigyázni, ne hogy az olyan
 „ szoponak az inyén, foga hufán, vagy
 „ szájának egyéb részén valami faka-
 „ dékja legyen. „ Szinte ezt mondot-
 „ ta *Galenus*. A' *Pompejus* meg gyözött
 „ hadi seregét vízfza vivő *Káto* előttis
 „ esmeretes vala ez a' dolog, hogy tfak
 „ marásokkal ártnak, a' vizet pedig meg
 „ nem mérgefitették, a' mellyel a' Vité-
 „ zek szomjuságokat meg akarák o'tani.

A' *Bantamabélieknek* hasonlo nyilaik,
 a' millyenekről *Celsus* fellyebb emlé-
 „ kezék, hogy a' *Galliabélieknél* vagy-
 „ nak

nak fókásban, a' Hollándufokat meg ölék: de egy állatnak orvoslását ki tanulván, meg maradának. Ez az Allat, a' mihellyen a' mérges nyiltol meg sebesítetett, mindjáraft egy olly füvet keres, mellyet az Indiabéliek *Mungosnak* neveznek, a' sebet azon füvel meg vakarja, meg dörgöli, és a' mérget mésterfégesen erre a' füre ragasztja, ne hogy a' vért meg vesztegeffe. Erröl a' fő utazokat, *Barleust* és *Montánust* lehet olvasni. *Rhedi* illyen nyilakat-veve a' Hollandufoktól, bort tölte reájok, és ezen bort fok álatoknak torkokba tölté, és femmi ártalmasságát fem látá: de valahánynak sebébe tölté, mind meg halának.

Az illy fokáig vitatott probákból *Rhedi* fok hasznos dolgokat tanula, és által látá az említett dolgoknak bizonyosságát. Azon állatok, mellyeknek sebekből fok vér folya, az olly tellyesféggel, vagy magában halálos méregtöl meg nem halának. Minekokáért ez a' tudos férjfi ezt hozá ki ebböl, hogy a' köppölyöknek, vér szopoknak, és a' szopásnak nazy haszna volna, mellyek által fok vér, 's ezzel a' méregis a' febből ki szivattatik.

A' ki a' vipera kigyoknak mérgekről többet akar tudni, olvossa ezen tudos Orvosnak munkáját: *Richardi Mead mechanicam expositionem venenorum Tract. I. de vipera*, 's egyszers' mind tekéntsé meg, a' viperáknak fel bontzoltatásokrol, a' könyv végére függesztett értz táblának képét, a' mellyből az egész mechanizmus ki tetszik, miképpen választatik el a' mérég a' tfomotskábol egy tömlötskébe, és miképpen alkalmaztatik ez a' mérég a' természetől arra a' végre meg lyukafitatott fog által a' sebhe?

Hát a' dohány majd az egész emberi nemzetnek ama gyönyörüléges füve, ezt nem bizonyítjaé elég világoson meg? Ennek a' pipa szár által a' szájba huzatott füstje olly kedves és kellemetes, hogy egész nemzeteknek ennél nagyobb gyönyörülégek nintsen, és ha pipára kaphatnak, minden bujokat 's bánatjokat el felejtik. Mitsoda szörnyü gyönyörülégek vagyon majd minden Europabélieknek, ha ennek porát orrokba szivják? Melly nagyon tisztítja meg a' pestises mérég által meg romlott levegő eget? Vajki jó ennek a' fünek az Al - felen bé botfátott főtélékje, vagy még inkább a' füstje a' has tekerésben

(morbus ileus) mellyben a' ganyé gyakorta a' szájon hányattatik ki. Láttam azt, hogy a' porával a' kedvesebb iért a' dnyéket bővégefen meg hintették. Mivelis lehetne mind az Emberen mind a' barmon lévő rühösséget és varasságot jobban meg gvogyítani, mint a' fel forrott dohánynak levével, ha tfak a' fok gonofz következőek miatt szabad volna, mellyek gyakorta meg történnek az oktan orvoslo modra? De ellenben bizonyofabb 's gonofzabb méreg nintsen ennek olajjánál, ugy annyira hogy *Rhedi* fok állatoknak, sőt még a' viperákak is halálokat látta, ha tfak egy kis tseppetis botfátott sebekbe. Ezen ironál többet is lehet látni. *Libro experimenterum circa res naturales, maxime Indicas, et Medicum Theodorum Schoon Tabacolog. p. 400. (*)*

Annak-

(*) Azt jegyzi meg *Rhedi* hogy ezen Afrika-béli *Pfyllusoknak* nemzetéhez hasonlok lettenek legyen a' *Marsufok*, kik fő képpen Neapolis Országában laknak vala. *Virgilius Aeneid VII. Silius Italicus L. VIII. T. Livius* a' *Marsufokkal* valo hodozősrol irott könyvökben emlékeznek ezen Nemzetről, a' melly igen hires vala abban, hogy a' gonofz mérgét mint egy meg tudják vala szelidíteni. A' Vers - szerzők, 's némelly-

Annakokáért hogy ismét az el hagyott utunkra térjünk, a' himlős mérget az ember szájával 's orrávalis fel veheti, 's még sem ragad rea 's ki nem üt rajta, mivel a' tüdőnek levegő eget magába botfáto holyagotskái, a' száznak, toroknak, nyeldeklőnek, gyomornak, és beleknek külső részei vagy vékony természet szerént valo, vagy vastagabb meg romlott takonyal meg vagynak kenve, és a' nedvességet bé ízopo eretskének nyilatkozásaik (oscula vasorum absorbentium) inkább vagy kevésbbé vagynak meg dugulva; ezt a' mérget a' takony magába foglalja, és azon az uton megyen ki az ember testéből, a' mellyen a' tüdőnek taknyos nyála, és a' belekben tartozkodo matérja el ízokott menni. De ha a' szívnek nehézfégét, a' gyomornak émelygését, az okádozást, mellyek a' betegben a' betegségnek kezdetétől fogva a' himlőknek egész ki ütésefíg gyakorta jelen vagynak, meg fontoljuk; úgy tetszik hogy a' himlős mérget ritkábban megyen a' tüdőnek, mint a'

némelly más irokis, által nem láthatván mind a' két nemzetnek természet szerént valo gyógyítást, ezeket bübájofoknak 's boszorkányoknak tarták.

a' gyomornak utján a' nedvefféget bé
 fzivo eretskéknék nyilatkozásaik által
 a' vérbe. (*) Ezt a' dolgot más mérges
 ma-

(*) A' kik a' méregeknek historiáját nem tudják
 elég jól, azt fogják itélni, hogy nagyon
 vétkeztem, mivel mostan az első út (pri-
 mæ viae) bé fzivo eretskeinek mérget bé
 fzophato és a' vért meg vesztegethető erőt
 tulajdonítottam, a' mit ez előtt nem tfele-
 kedtem. De ezeket arra kérem, nézze-
 nek arra, hogy tfák azért emlékeztem más
 mérgekről, hogy meg mutassam, miért
 hogy némelyekre el ragadnak, némel-
 lyekre pedig nem? nem pedig azért, mint-
 ha azt akarnám erősíteni, hogy minden
 mérgek az ő természetek 's erejek szerént
 egymással mindenekben meg egyeznének.
 mert bizonyára véghetetlen féle mérgek
 vagynak, és lehetetlen ki mondani min-
 dennek különös munkálodo modját. Az
 Europaiak ambár eleget esmérnek, mel-
 lyeket vajha ne esmérnének! de még sem
 esmérnek annyi mérget mint az Amerika-
 béliek; főképpen pedig az Afrikabéliek,
 a' mint az onnét ki váltott rabok gyakor-
 ta meg mutatták. Jól tudják az olyan
 mérgeket, mellyek által magokat má-
 foktól meg szabaditják, vagy pedig bo-
 fszut állanak, 's még pedig bizonyos idő-
 re; olly allattomban valo modon tud-
 nak velle bánni, hogy azok a' kiket meg
 akarnak étni, semmi emberi gondviselés
 és oltalom által meg nem szabadulhatnak.
 De jobb hogy erről hallgassunk. Kövef-
 sük

materiákis meg erősitik. Hogy az on-
nak mérgé a' bányászoknak nem árt, ha
teli hassal dolgoznak világoson meg mu-
tattam *in rationis medendi Tom. II. a'
pag. 139. ad pag. 145.* Sőt *Sylvius de
la Boe*, a' ki háromszor ért pestist, azt
mondja, hogy a' pestifes méregis meg
erőtelenitetik, ha az ember ki menete-
le előtt etzetbe mártott kenyeret evett.
Vid. eius de peste tractat.

De azt mondja valaki, minthogy
ezek így vagynak, mi az oka annak,
hogy ámbár a' himlős méreg bé oltatott
és a' vérrel meg elegyedet; mégis gya-
korta semmi himlők sem ütnek ki, sem
pedig valami alkalmatlanságot nem szen-
ved az ember? Az el ragado mérgek-
nek fellyebb meg irtt historiája azt lát-
tatik bizonyítani, hogy senki sem ma-
radhat szabadon a' himlőktől a' kikbe bé

D

ol-

sük inkább ama nagy *Boerhaavénak* példá-
ját, a' kinek institutioinak 1145dik. *Sában*
holmi mérgeket kelle ki mondani; de sza-
vainak majd közepében ilyen szokkal állá
meg: *és más hasonlok, a' mellyeket el hal-
gani jobb.* Az ilyen ördögös titkokat
rész szerént nemil nemil utazok, nagyobb
részről pedig akár mitsoda vallásbol valo
Missionariusok a' kik a' világnak ezen ré-
szeiben fok népeket térítették meg a' ke-
resztény hitre, és titkaikat ki kerítették,
eléggé ki tudakozhatták.

oltatott; hanem ha valaki azt tartaná, hogy volnának olyan himlők, a' melyeknek evellegekben (pus) a' méregnek ereje mint egy meg szeliditetett volna, hogy másokba oltván, alkalmatlan legyen a' himlőknek elő hozásokra.

De ezen jelenésnek okát meg engedni nem lehet. Mert hogy mondhatom én azt, mint egy meg szeliditetett méregnek, holott másokon, a' kik egy időben ugyan azon házban fekszenek, a' himlők számaison ütnek ki?

Vallyon továbbá ez a' ragado méreg nem okozná himlőket, ha vagy a' még értt vagy a' növendő bibortsonak nedveségébe ugy bé volna takarva, hogy az ér vágo eszközske által meg sebesitetett eretskének leg kissebb nyilatkozásától bé nem szivathatnék; a' más bé oltottakban pedig a' nagyobbban meg sebesitetett eretskének nyilatkozásától könnyen bé szivattatnék? Vallyon a' bé szivo nyilatkozások (vasa absorbentia) némellyek karjoknak ezen részében, nem tehetetlenek, szárazok, vagy egybe esetteké; mivel az észre vehetetlen párázás (transpiratio) ezen a' helyen meg fogyatkozott? Vallyon a' meg mérgefitetett lántzéta vagy tö a' mérget az egymástól el választatott felső bőrötskének nem törölteé izelyjeire,
avagy

avagy a' ki folyo vizes nedveffég és vér nem mostaé le? Vallyon nem ragadtaé el magával a' meg febesitetett helyből erőffon folyo nedveffég a' mérget? A' ki a' méregnek historiájában arra figyelmez, miképpen mentődnek meg a' haláltól azok az állatok, a' mellyeken nem kitűny, mint a' bé oltásban szokott lenni, hanem nagy seb tlapattatott, és a' méreg fok ezerni ezer eretskének nyilatkozásaikrol, a' mellyekre ragadhatott, a' vérnek erős folyása által ugy le mostattatott, hogy a' halált egyébbképpen tellyefféggel el nem kerülhették volna; ezen kérdésnek valami el hihetőségét (probabilitáffát) talám meg fogja esmérni.

Továbbá még ezt meg kell jegyezniünk: Mindaz oltó mesterfégnek, mind pedig más mérgeknek historiájában azt olvassuk, hogy azon helyen a' mellyen a' méreg a' testel közöltetett, vakmerő gonosz kelések támadnak, a' mellyeknek gonosz materiájok vagy éppen nem, vagy nehezen szivattatik bé a' vérbe; hanem ottan a' hol ennek a' gonosz materiának helyje vagyon, szüntelen tovább rág, és harapozik. Minek előtte azért tovább harapozik, annak előtte a' mérget vér szopok és köppölyök által ki kell szivatni. Ebben a' dologban elég

világos példa *Robertus Normandiának* Hertzege, a' ki a' szent földnek vizsgálta vétele végett való hadvifelésben a' a-
 ratzénufoknak mérges nyiljoktól a' kar-
 ján meg gyógyithatatlan sebet kapá.
 Afiából vizsgálta térvén a' *Salernitána*
Oskolától tanátsat kérde, melly azt adá
 feleletül, hogy a' sebet egyébbképpen
 meg gyógyítani nem lehet, hanem a'
 méregnek ki szopattatása által. A' Her-
 tzeg azt itélvén, hogy a' ki ezt ki szop-
 ná, életét vesztené el, meg veté az or-
 voslátnak tanátsoltt modját. De az ö
 gyönyörűséges szépségű és nagy virtu-
 fu Felesége, a' ki valójában sokkal jobb
 forst érdemlett volna, mintsem hogy
 azután kevés idővel méreg által meg
 öletteffék, aluvo, férjének sebet addig
 szopá egészségének leg kissebb meg bán-
 todása nélkül, a' mig egészségére tere.
 Lászd *Freind hist. med. p. 285. (*)*

Le

(*) Vallyon a' himlős és más mérgek el ra-
 gadásoknak historiájából, holott azt látjuk,
 hogy a' bé oltás egyfzer, 's többször is el
 végeztetett, 's még sem jöttek himlők ki,
 azt hozhatjuké ki, hogy a' természet sze-
 rént valoktolis olly szabadon maradunk,
 a' mint közönségesen ígértetik? Valójá-
 ban ezt sok példák, mellyeken a' himlők
 héjjában oltattak bé, és annak utánna ter-

Le irván e' szerént a' méregnek el ragadáfát, vizsgáljuk meg, mit kelljen annak tselekedni, a' kiról kételkedünk, hogy vallyon el ragadotté már rea, vagy kevés idő alatt el fog ragadni? Ha ez egésséges, és ellenkező környül álló dolog nintsen, nints jobb és hasznosabb dolog az ér vágásnál. Mert jollehet az Olto-mesterek azoknak, a' kiknek a' himlős mérget bé oltották, eret nem vágnak: de mégis fok esztendöktől fogva ennek nagy hasznát tapasztaltam a' természet szerént való himlőkben. An-

D 3

nak-

mészet szerént valok jöttek ki, tagadják. *Boufflers* Hertzeg *Aízfzonym*nak, és a' *Noailles* Grof fiának példajok esmeretesebbek, mintsem hogy valaki ezen kételkedhetnék. Amaz híres Olto-mester *Gatti* a' ki ez előtt ezen' aszszonytságba maga oltotta volt a' himlőket, meg vallá, hogy az utolsók igaz természet szerént valok legyenek. A' közönséges viselt dolgokrol való írásokban hasonló dolgokat olvassunk. A' *Harlemi* viselt dolgokban vagon ilyen egy néhány itt meg jegyzendő dolog. Leg elsőbbenis a' IV. Tom a pag. 90. ad 123. a' bé oltásnak leg jobb moddal véghez vitt historiája iratik le; mellyre még sem következett semmi himlő. A' VI. Tom. a pag. 448. ad 450. ezen bé oltás ísmét elé hozattatik s meg magyaráztatik. De a' VIII. Tomusnak II. részében

nakutánna tisztítsa meg hasát tamarindival, cassiával, mannával, polychrestus foval, Seignettének savával, vagy hat hét, 's nyoltz lot laxáló Bétfi vízzel. Ha szép az idő, sétájon egy kevéssé, éljen gyenge és mértékletes ételekkel; igyék inkább hígító, hivesítő vizet, mint sem melegiéget okozó italokat; barátkozzék vidámsággal atyjafiaival, a' levegő ég a' házban legyen tiszta, minden nap fekügyék le idejénkorán, és a' belső nagy indulatoktól, 's a' testnek erős mozgásától oltalmrzza magát,

a

a' 26odik levéltől fogva a' 265dikig természet szerént való himlők irattatnak le; mellyek azon már férjhez ment aszszony emberen, ki a' természet szerént való himlőkben fekvő férjére félelem nélkül visel vala gondat, tizenegy esztendővel azután, hogy bé oltották volt néki a' himlős mérget, ütöttek ki rajta. Ezt a' historiát az atyja írta meg, a' ki a' természet tudományjának nagy betsüllője, híres törvény tudó, 's az olto mesterfégnek ugyan nagy oltalmazója, de nem kevésbbé az igallágnak is nagy szeretője vala. Vagyon ezen viselt dolgokrol való írásban még négy historia, a' hol az első természet szerént való himlők után, másodsor ismét olly tökéletes természet szerént való ütének ki, hogy senki se kételkedheték leg kisebbben is.

a' mig végezetre ki rohannak a' himlök, vagy pedig azt lehet itélni, hogy nem fogják meg támadni. Ha pedig az ágvékának fájdalma, tzomjainak lankadása, fő fájása, hidegsége, melegsege, és gyomrának émelygése vagy on, és hányás következik; azt bizonyítják ezek a' jelenések, hogy szállást vert már testében a' méreg: ezután két dolgot várunk, t. i. a' himlök két, három, vagy négy napok alatt vagy ki rohannak, a' mi leggyakrabban szokott lenni, vagy pedig, a' mi ritkább, ki nem ütnek a' himlök; hanem ez a' hideg lelés minden véle egybe kötött vagy azt követő változásaival együtt más uton (Crisis által) végződik el, a' közönséges hideg lelés, avagy a' nyál folyás által.

Ebben az időben azért mindjárt eret kell vagni, és ha annakutánnais fok vére, vagy a' vérnek belső nagy forrása, és a' pulsus ütésének mintegy meg fojtódása vagy on, az eret ismét fel kell pattantani.

Sálétrombol és mézből készített lágyító orvosságokkal kristély által a' hafat minden nap ki kell mosni, igyék fokot és fokszor a' beteg árpával és eb

fü gyökerével (*) (radix graminis) főzetett vizet, fálétrommal, és bodza, vagy veres szőlőnek gyümöltseiből való liktáriumával, (**) (roob sambuci, ribesiorum) a' lábait száraival együtt reggel és este egy egész óráig melegen fereszse, ki kelvén a' feredőből, a' kényeseknek melilot flastromat, a' kik pedig nem kényesek, erős veresítő flastromat (epispasticum.) kell az egész talpokra tenni. Az éjjel az ágyban, a' napnak pedig nagyobb részét fen töltse. Egyék akár mitsoda savanyo fűvekkel meg elegyített 's fel főzött husleveseket, tejes ételeket, savanyo ker-

• ti

(*) Más fűvektől abban különbözik, hogy virágzó szára, a' buza főhöz igen hasonlít, 's a' gyökere a' földön szerte széjjel terjed. Az ebek gyakorta keresik ezt a' fűvet, 's meg eszik, a' mikor roszszul vagyynak, segitis rajtok, vagy hányás, vagy fofás által.

(**) A' bodza fa fekete gyümöltseinek liktáriumát így készítsd: Véggy a' bodza fának fekete gyümöltseiből annyit, a' mennyit akarasz, ennek levét pereseld vagy fassard ki, főzz'd mind addig egy jó mázas föld edényben a' míg olly vastag lészen mint a' szin méz: ezután tégy annyi nád mézet hozzá, hogy a' liktáriumnak négy része, a' nád méznek pedig tsak ötöd része

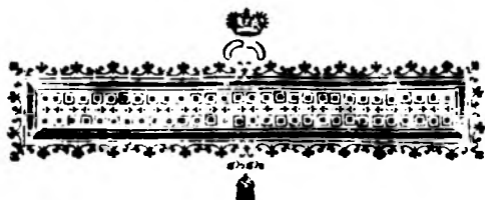
fze

ti veteményeket, és meg értt gyümölcsöket: legyen tiszta, meg ujjított, 's ollyképpen meg mérféklett levegő égben, hogy se meleg, se hideg igen ne legyen.

D 5 HAR-

fze legyen, főzzed gyenge tűznél ismét szüntelen kevervén addig, a' mig azt ítélted hogy a' nádméz egészen el olvadt, és mindenilve bé elegyedett. Ennek nagy haszna vagyon igen sok féle állapotokban. Szintén így készítik a' veres kis szőlő és szederj gyümölcs lictorionatis.

HARMADIK RÉSZ

A' Holyagos Fejér Himlöknek másadik idejéről, melly a' felgyuladás idejének (*status inflammatorius*) neveztetik.

ELSŐ ARTIKULUS.

Az elragadásnak idejét a' felgyuladás követi; mellynek jelen létét a' kis veres foltok, mellyekből a' holyagos himlő léfzen, bizonyítják. Az egyes himlökben (*in discretis variolis*) a' betegeskedésnek negyed napján szoktak kiütni ezek a' veres foltok; de az egybe folyokban (*in confluentibus*) harmad napján, sőt még a' másadikonis, ugy, hogy még el sem tölt a' második nap. Ha a' himlök az elragadásnak jeleivel együtt vagy hamar, vagy rövid

vid idővel azután ki ütnek, az Orvofoknak ezek többire több dolgot adnak, 's a' betegeknek nagyobb vézedelemmel fenyegetik. Nemis bátorfágos a' ki ütést vagy az erőnek fogyatkozása, melly igen ritka dolog, vagy az erőnek és vérnek meg fojtása *el nyomása* által, a' mi igen gyakorta meg esik, a' szokott idő felett meg késleltetni: egyfzeri vagy többszöri ér vágás, 's a' szabad levegő ég meg segítik a' ki ütést, a' mit ha el halázt az ember, nagy vézedelemet okoz.

A' himlök elsöben az artzulaton, ajakon, és a' nyakon szokták magokat meg mutatni, annak utánna a' mellyen, háton, hason, kezeken és lábakon ütnek ki. Minél számosabb himlök vagnak a' testnek felsö részén, és kiváltképpen az ábrázaton, annál nagyobb vézedelemben forog az élet.

Ebben a' máladik időben gyakorta fok ellenkező dolgok történnek meg, a' betegségnek részfzerént hatalmassága és gonossága miatt, a' melly dolog gyakrabb, vagy pedig az orvosoknak, vagy a' betegeknek, vagy pedig mindkettőnek hibájok miatt. Azon hideg lelés, melly a' jo féle himlökben a' ki ütés után minden

den változáfaival meg szokott tündesedni, vagy meg marad, vagy inkább meg gonoszodik; a' betegnek erős fő fájása, szörnyü szomjusága vagyon, 's bolyokáson kezd befelelleni, hányása, ágyékának és tzombjainak nagy fájdalma, minden ízeinek lankadsága, nehéz lélekzetje vagyon, és mind ezen környül álló dolgokban a' himlök vagy kéfének, vagy hamar és olly számasan ütnek ki, hogy az egész testet el lepik.

Gyakorta meg efük, hogy az első vagy másadik napon a' dolognak ugyan jó járása tetűzik lenni, 's nagy reményfége vagyon az embernek, hogy a' betegség igen jó félévé válik; de ennek az időnek harmadik vagy negyedik napján, szintén úgy a' következendő időbenis, a' változások úgy meg fokafodnak, és nehezednek, hogy minden reményfége oda vagyon. Mind ezek ebben a' szerentűfélen betegségben magoktól esnek meg, néha pedig az említett vétkektől. Ekkor csak kevés betegeknek vagyon annyi erejek, hogy csak nagy szerentűfévelis szabadulhassanak meg: de gyakorta életekkel fizetik meg. Azon áll azért nagyobbára a' dolog, hogy a' betegnek orvosoltatása ebben az időben igen tökéletes legyen.

MÁSADIK ÁRTIKULUS.

Itten kivált a' levegő eget kell meg gondolni, a' mellyről a' betegségnek első idejében ugyan emlékeztem; de most mégis hosszafabb magyarázatot adok. Huszanegy esztendeje már elmult, hogy itten Bétsben szavaimmal, írással, és számos meg bizonyításaimmal a' meg mérseklett és meg ujitott levegő égnek szükfégét és hasznát mindenkor oltalmaztam, és *Hippokrátés*, *Celsus*, *Sydenhám*, *Boerhaave*, *Boilé*, *Hales's's Gravesandnak* a' levegő égről tanított igazságokat 's ezeknek hasznokat meg bizonyítottam. *Lás'd Rationis medendi Tom. XIII. Cap. I.* a' mellyekből mind, következendő regulák folynak magoktól.

ELSŐ REGULA.

A' betegnek háza, hogy *Celsusnak* szavaival éljek, legyen, ha meg lehet, tágos; ha pedig nem lehet, és egy vagy többekis kétfelenítettnek a' szegénység és a' helynek szükfége miatt egy szoros házban fekünni, meg fogják mutatni a' következendő regulák mit kellef-

kelleffék akkor tfelekedni? Ha a' ház kiváltképpen nyárban észak felé va-
gyon, annál jobb, hogy a' napnak tel-
lyes sugára által meg ne melegedjék és
ritkuljon a' levegő ég. Továbba a' hely,
a' hová a' ház va-
gyon helyhez-
tette,
legyen tiszta és szellős helyen; ha pe-
dig nintsen olly helyen, a' tehetősök
vála-
fzának más lako helyet.

Ezen fundamentomokból foly *isöben*.
Hogy kiváltképpen a' mikor a' hóly-
gos fejer himlök uralkodnak (*graffál-*
nak) a' nagy beteg házak nem olyan
jok mint mások, mivel ezeknek levegő
ege a' fok betegeknek fok féle ki párá-
zásoktól meg romlik, és akár mitfoda
gondviseleffel sem lehet tisztán tartani.
Mert bizonyos dolog az, hogy a' külö-
nös házakban fokkal kevesebben halnak
meg a' pestises időben, mintsem az is-
potályokban, egybe vetvén egy mással,
's a' szám vetés a' leg jobb rendbe sze-
dett ispotályokból is azt igazzá hagyja.
Lás's d rationis medendi Tom. XIV Part.
II. et rat. med. continuat. Tom. I. Part.
II.

Ebből *2szor* a' következik, hogy a'
betegeknek jot aval nem kívánunk, ha
magános embereknek házokban egy ház-
ban két 's három beteget is fektetünk.

Mert

Mert egyik a' másik ki párázásának mér-
gét bé szívja, bé leheli, 's a' bé szivo
kitfny eretskéknék nyilatkozásaik bé
szívják, és fokkal nehezebben vagynak',
mintsem ka külön házban volnának.

De azt veti ellenembe valaki, hogy
a' beteg-gondvifelőknék fokkal kön-
nyebb, a' mikor fok, vagy minden be-
tegek együtt vagynak, mintsem ha min-
denre különösön kellene gondot vifel-
niek. De a' beteg-gondvifelőknék kön-
nyebbségeket nem kell ugy számba ven-
niink mint a' betegeknek egésségeket. El
hallgatom itt a' nagy szegényiséget, a'
hol ennek a' szorgalmatosfágnak helyje
nem lehet: de azt teszem fel előre,
hogy a' kiknek tágos lakó helyjek va-
gyon, azoknak szolgálatjokra elég; em-
berek és esmerősök vagynak, a' kik
helyesen gondot vifelhetnek a' különös
házakban fekvő betegekre; de ha éppen
tellyességgel el kerülhetetlen, hogy több
betegek fekvőgyenek egy házban, leg
alább arra kell vigyázni, hogy egyik-
nek ágya a' másikétol annyira távoztas-
fék, a' menyire csak lehet, hogy egyik-
nek párája a' másíkra ne ragadjon.

MASADIK REGULA.

Az eddig való köntösöket és ingeket a' betegségnek kezdetétől fogva mindjárt le kell vetni, ne hogy ezek vagy a' ragado méreg, vagy a' tulajdon testnek ki párázása és szenyje által a' levegő eget meg mérgezték. De azok az egyetmások mellyeket a' beteg magára öltözik, legyenek szárazok, tiszták, lágy melegek, 's a' szenyest gyakorta fell kell tisztával váltani.

El veti ez a' regula a' köz népnek, 's némelly orvosoknakis hibás vélekedéseket, a' kik azt mondják, hogy ha a' beteggel így bánnak, a' ki párázó materia és a' ki ütendő himlők vízfűza verettettnek, és meg éréseket meg gátolják. Ha a' fejer ing lágy meleg, és a' mikor ezt fel akarja venni, akkor az ablakok és ajtok jól bé vagynak téve, ha az ágynak superlátja jól bé vagy vonva, nem mulatoznak a' dologgal, hanem csak hamar el rejti magát a' beteg a' takarozok alá: semmit sem kell félni attól, a' mitől minden ok nélkül ijjesztik, a' mint bővebben meg mutattam *rat. med. Tom. XIII. Cap. 1.*

HARMADIK REGULA.

A' beteg öltözzék vékony köntösök-
 be, 's takarodzék vékony taka-
 rodzokkal. A' Németeknek dunyhájo-
 kat ki kellene irtani. Bizonyára sem
 a' forro hidegek, sem a' holyagos fejer,
 semveres himlök sem pedig a' skárlát
 ki ütéseknék orvoslo modjában hitvá-
 nabb mod soha se gondoltatott ki, melly
 vajha maradott volna el! mint ez, a'
 melly a' halandok életét olázkodva veszt-
 ti el, és a' nyers nedvességeknék idét-
 len meg mozdítása által, az éretlen ve-
 ritéket meg indítja, 's ki vonja, ekkép-
 pen a' testnek nedvességét olyan ned-
 vességtöl fosztja meg, a' melly el kerül-
 hetetlenképpen meg kívántatik a' nyer-
 feségnek meg főzésére vagy éreltetésé-
 re. A' fellyebb említett helyen *rat. med.*
 világoson megmutattam, hogy mind a'
 köntösök, mind pedig a' takarodzok
 tsak arra valok legyenek, hogy a' hi-
 deget el tiltfuk; és így a' természetnek
 melégével környül vétetett bőr a' be-
 tegség meg értt materiájának könnyebb
 ki menetelt szerezzen.

NEGYEDIK REGULA.

A' háznak ajtaja legyen nyitva, hogy a' külső és belső levegő ég egy mással szabadon járhatson, ha az idő szép tiszta, az ablakokat, bé vonván elébb az ágyat a' superlábbal, ki kell nyitani, hogy az új levegő ég a' régít ki hajtassa. Ha ezt minden napon egy néhányszor, mindenkor kevés minutákig gyakorta és szorgalmatosan meg tselekszük, így a' betegnek levegő ege sem fokáig, sem erőssen meg romolva nem maradhat a' mellette lévőeknek, és öltöztetőknek ki párázásoktól. Így pedig a' melegebb időkben kell bánni. De a' hidegebb időkben vagy vak, vagy nyitva kementzével bé kell fűteni, vagy leg alább a' szén tartoba szén és erre mag' termő fenyő ágakat kell tenni, hogy meg gyulván a' hely melegedjék meg.

Ezt ki vévén semmi veszedelmesebb nintsen, mint mikor a' tűz a' beteg házának kementzéjében éjjel, nappal ég; ámbár Német Országban azt hiszik, hogy ha ezt el mulatják, a' beteget meg ölik. A' betegnek, mellette lévőeknek, és a' látogató atyafiaknak ki párázások által gyakorta a' felettébb meg melegedett levegő

vegő eget a' bé fűtés ártalmassá teszi a' betegeknek, és itten a' vak fűtő kementzék sokkal ártalmasabbak a' nyitva kementzéknél; mivel a' betegnek melegebb levegő ege, minden ablak, ajtó, és lyuk bé tétettvén meg nem változhatik, de a' nyitva kementze által közösködvén a' belső levegő ég a' külsővel, csak vonattatik valami ki a' belsőből, 's a' külsőből valami eresztetik bé: a' honnét világosan ki tesszik, hogy egy mással egybe vetvén egyaránt a' nyitva kementzétől kevés'bbé melegszik meg, mint a' vak kementzétől.

Soha pedig eleget nem mondhat az ember, hogy a' levegő ég mind melegségével mind változatlan állásával (stagnatio) a' beteg házában ártalmas, melly mind két minémülég még az egésséges abban mulato embernek is lélekzetét megnehezíti, a' mit azok, kik olly helyen csak kevésfégis mulatnak, tapasztalnak. A' levegő ég és melegség változatlan állásának ártalmait a' természet nagy vizsgálóinak oktalan és okos állatokon tett próbájok által a' *fellyebb említett könyvnek részében* meg bizonyítottam.

De hogy minden kételkedés el távoztassék, va'lyon a' beteg háza felette meleg, vagy hideg? egy jó ther-

mometromat kell abba fel függeszteni. Ha *Fahrenheitnak* thermometroma a' melegféget a' 6odik garáditstól fogva a' 63madikig a' *Reaumuré* pedig a' 12 $\frac{1}{2}$ garáditstól fogva a' 14dikig mutatja, olly melegfég vagy on mint lenni kell; a' felsőbb és alacsonyabb garádits ártalmas. A' melegfégnék ezen garáditsát szánt szándékkal tévzem ide a' himlökben és a' forro hidegekben, ne hogy a' Bétsi házontalan thermométrumok által ártalmok legyen a' betegeknek, a' mellyek a' beteg háznak melegféget a' *Fahrenheit* thermometromán 70. a' *Reaumurén* pedig 17. garáditsokra rofszul teszik.

Vallyon a' betegek a' holyagos fejer himlökben, és ezen betegfégnék minden idejében a' szabad tiszta levegö ég-gel élhetneké, 's még pedig ugy, hogy a' nyitva ablakokhoz ülheffenek, más házba meheffenek, nagy kertekben, udvarban bátran szerte széllyel sétálhaffanak? Erre a' kérdésre el rettennek, el ámulnak mind azok, a' kik a' köz népnek hibás vélekedését meleggetik ke-belekben, 's talám megis neheztelnek, hogy az Orvos illyen kérdést vét fel. De mivel azt tartom hogy nem vétkez-nek vakmerőségből, és az igazlágnek világosságra szemeket tisztán fel akar-ják

jak nyitani; azt mondom, hogy szabad. Ezek az ő hibás vélekedéseknek közepette nem láttáké mi velünk együtt, milyen szerentfésen gyógyultanak meg ebből a' betegségből a' parasztok, és az alá való népnek kissebb és nagyobb gyermekei a' kiknek egész testeket a' himlőknek kérge bé fedezte, 's ezzel együtt a' mezőkre futnak, jádznak, 's a' betegséget egész vidímfággal állják ki? Vallyon nem tudjáké hogy azok, a' kikbe bé oltattak a' himlők, ki ütött himlőjökkel együtt atyjokfiaihoz szekereznek, 's ott az időt beszélgetéssel, tréfával és játékkal töltik el? Nem olvastáké még az igazságnak tellyes pefjétével meg erőfített irásokban, hogy a' melly emberek a' természet szerént való himlőkben a' halál kapujában lenni láttattak, a' szabad mezei levegő égben való szekerezések által a' halál veszedelméből ki ragadtattak? Majd hozok egy ilyen új példát elé. *Azt vetik előmbe jól tudom, hogy némellyek azok közülis, a' kik a' szabad levegő égben szekereztenek hamar meg holtanak; 's nemis tagadom. De kérlek mond'd meg, néktek vagyoné olyan helyben hagyatott orvoslo modotok, a' melly által mindeneket meg gyógyithattok?

's kiváltképpen olykört, a' mikor a' halál már az ajton áll. Vallyon ezt az orvoslo modot azért, hogy néha meg tfal el vetiteké, 's a' magatokét, melly többire tfak küldi a' betegeket a' más világra, vakmeröképpen oltalmaztatoké még? Legyünk ebben inkább egyenes birák! és mivel a' közönséges orvoslo mod által annyian, a' bé olto mesterfégnek orvoslo modja által pedig kevesen tsonkitattnak és halnak meg; vegyük bé az utolso modot mind két kézzel nagy örömmel!

HARMADIK ÁRTIKULUS.

Eddig a' levegő égről. Ha mind ezek így vagynak, magától következik az, hogy a' beteget sem az ágyban nem kell mindenkor tartani; sem el nem kell tiltani az elmének vidámságától és a' testnek mozgásától. A' régi hibás vélekedésen fundáltatott orvoslo mod a' betegeket mindenkorra az ágyba zárja, takarodzokkal el temeti, meg fosztja a' kedveltető világosságtól, szollástól, és atyjafiaival valo beszélgetéstől annyiban, a' mennyiben tfak lehet. Egy, két,

két, 's három heteketis töltnek el szomorúan, félénkiül, kedvetlenül ebben a' tömlőtzbén, 's attól rettegnek, ne hogy a' betegfégnék engesztelhetetlen rendelése, kedves életeket, 's gyönyörűséget, mellyel talám felettébb szoktak vala élni, el hagyni kételenítse. Illy formálag szomorúságoknak öregbitésére mindenek, mint ha egybe eskiünnének, a' testnek erejét, 's a' léleknek vidámfágát egészszén a' földhez verik. Régi időktől fogva bizonyítja ezt a' minden napi tapasztalás máigis: de minthogy ama régtől fogva meg rögzött vétkes ítéletben való bolygás még nem jobbitatott meg; nem lesz felettébb való ezt a' dolgot úgy meg világosítani, hogy kézzel lehessen tapogatni.

Rekefz'd bé az egészséges embert két, három hétig úgy az ágyba, hogy abból fel ne keljen az alatt: tartsd a' házat éjjel, nappal fetéten; vegyen a' meleg, változatlan meg állott, a' magat tulajdon és a' mellette lévőknék testekből ki párázott, meg romlott, és meg mérgefesedett levegő égből nagy nehezen léleketet; izasztals'd keményen, vékony hus levefnél egyebet enni ne adj, és erőteleníts'd meg úgy a' mint csak lehet: vallyon ezt az egészséges embert

nem ízánt ízándékkal ejtedé az életnek veszedelmébe? A' holyagos fejer himlökötöl meg támadott ember olyan betegségét szenved, hogy ha jól bánnak véle ritkán, de ha roszszul gyakorta meg öli: ezt pedig te olly moddal orvoslod, melly által, mint leg közelebb látók, még az egésszéges embertis veszedelembe kell ejtened. Hát mégis tfudálkozolé hogy annyi hal meg a' himlökben, a' kik tfak a' himlökbenis veszedelmesen feküsznek, 's mégis ollyaténképpen orvoslod, hogy a' leg egésszégesebb embertis meg ölhetnéd? Mivel annakokáért a' betegnek elsöben veletek, annakutánna a' betegséggel mint ellenségeivel kell hartzolnia, nintfen miért tfudálkozzunk tovább, hogy a' természet szzerént valo himlökötöl a' leg többek hálnak meg; söt tfudálkozzunk kellene annál inkább, miért hogy nem hálnak többen meg, ha a' tapasztalásból nem tudnok fokaknak olly erős természeteket, hogy nagy kár vallás nélküil életeknek ellenségét meg gyözik, és hogy fokban olly jo féle himlököt kapnak, hogy a' hitván orvoslod mellettis az életben meg maradnak.

Ide illik *Hippocratesnek az Orvoslo mesterségről irtt könyvében* valo mondása, a' hol az ollyatén Orvosokrol ekképen szoll: „ Annakokáért, azt mondja, „ előttem ezek hasonlatosoknak lenni „ láttatnak, a' hajoknak rozfsz kormány mestereihez, a' kik ha a' tsendes tengeren a' hajonak kormányozásában hibáztanak, hibájokat senki sem esmérí meg: de ha nagy szélvész és háboru támad, és hajojok el merül, nyilván látja minden, hogy tudatlannok, és hibások mesterfégeiben. „

Valójában méltán veszik elé igen sokan az Olto mesterféget, mivel azoknak, a' kiknek a' himlök bé oltattak, könnyü betegségeket, 's ebből valo ki menekedéseket, ritkább nehésségeket, 's az elmének meg vidámitását látják: de ha ezeket a' könnyebbségeket azoknak, a' kiknek természet szerént valo himlőjök vagyon, meg engedjük; mind azok, a' kik még meg nem himlöztek, ezt a' betegséget a' természettől sokkal tsendesebb elmével, várják el: azért miis el vetvén a' régi orvoslo modot mind ártalmas, mind pedig gyülölféges keménysége miatt, orvosoljuk meg a' betegséget sokkal könnyebben és bátorfágosabban a' mi Nagy Elöl járonk pa-

rantsolatjának bé töltése által, a' ki ezt mondja: „ Két dologra kell nagy foglalkozással a' betegség körül nézni. *Isöben.* Hogy a' betegnek segítsünk. *2sodszor.* Ne hogy valamiképpen ártsunk. „ *Hippocratesnek első könyvének majd kezdetében, az uralkodó nyavalyákról.*

Ellent ugyan ezzel nekünk vethetnének, hogy nem mindenek hordozzák egy aránt olly könnyen a' betegséget, 's nemis menekednek olly könnyen ki belöle a' kikbe a' himlő bé oltatott; vagynak olyanok, a' kik erős betegek, a' kiktől lehetetlen, hogy járjanak a' házban, a' házi alkalmatosságban a' várafon, és mezökön, és ugyan ezt lehet fokakon azok közül, a' kiket a' természet szerént valo himlők támadtanak meg, tapasztni; söt többire ezek olly erötelenek, hogy ki vétettvén az ágyból el esnek, ha fejeket az ágyban tlaak felis emelik, el szédülnek, hogy egy, két, 's több Hetekigis a' meg nem változtatott ágyat nyomni kételenítettnek, és betegségek után tlaak nagy idővel tér visszra régi erejek.

De erre *Elsöben* azt felelem: Tudjuk azt hogy mind a' bé oltott mind a' természet szerént valo himlőkben a' betegség

fég gyakorta nehéz és erőszakos: de ellenben aztis tudjuk, hogy ha egy orvoslo mod jo, e' legyen az, a' melly leg inkább, a' mennyiben a' betegnek ereje meg engedi, közelit a' fellyebb említett orvoslo modhoz. Annakokáért tehát a' természet szerént valo gonosz holyagos himlöknek meg gyógyítákokban az orvoslo modnak ehez leg közelebb valonak kell lenni.

Másodszor azt felelem. Meg valljuk azt, hogy a' bé oltott himlökben a' betegfég gyakorta nehéz, és vagy halálos, vagy meg bennitö; de mégis tsak olly ritkán, hogy alig öli vagy bennitja meg az ötvenediket. Bár tsak a' közönféges orvoslo modnak Prokátorai a' természet szerént valo himlöktöl meg holtaknak avagy meg bennitattaknak számokat vetnék fel, és vetnék egybe az Olto-mestereknek számjokkal, meg kellene valójában pirulniok. Innét láthatjuk már, hogy ök a' magok tulajdon ellen vetéfék által nagyon jóvallják az Olto-mesterféget.

Harmadszor. Mind a' himlökben mind egyéb forro betegfégekben, a' betegeknek tsak kitsiny erötelenfégek tapasztaltatik, ha a' betegségnek kezdetétöl fogva nem örzik örökké az ágyat,
ha-

hanem gyakorta fel kelnek 's egy egy keveset sétálnak a' házban. Ezt tapasztalták az én halgatoim elégszer, a' közönséges forro betegségekben, 's százfornális többször látták, hogy a' mi betegek, a' kiket betegségeknek kezdetében fogadtunk fel, csak fél betegek voltak, és az egész betegségnak ideje alatt tovább akartak, mint illett, az ágytól el maradni, és a' házban sétálni; ezt pedig azok, a' kik másutt egy néhány napokik fekütek, és annakutána fogadtuk fel, még koránt sem tudták ugy meg tfelekedni. Igaz dolog ugyan az, hogy fokaknak azok közül, betegségeknek kezdetétől fogva olyan fejek nehézsége vagy fájása vagyon, hogy a' mihelyen fel emelik magokat, mindjárt el szédülnek: de ezt meg orvosolja mind a' fájos helyre tétetett (topica) mind pedig a' közönséges arra valo orvosságok, kiváltképpen pedig a' főnek okos moddal valo gyakor mozgása. A' melly beteg kétszer háromszor szédült el, a' mikor fel ült; negyedszer, 's ötödször minden szédelgés nélkül ült fel: a' ki egy minutáig fel ülven és meg támasztattván hátánál az ágyban, szédelgés és ájulás nélkül alig tud vala az ágyban ülni; mégis fokszori proba által

tal annyira megyen, hogy egy fertály oráig 's továbbatskais fen ülhet. A' forro betegfégben fekvő minden betegek min- den nap kétfzer költettnek ki az ágybol, télben ugy mint nyárban és arra valo alkalmas székbe ültettettnek, a' mig az ágy meg tisztitatik és fel vettetik ; lassan lassan mind tovább vagynak fel az ágy- bol, 's ámbár a' hidegből még nintie- nek tellyességgel ki gyógyulva, vége- zetre mégis a' napnak nagyobb részét fen töltik. De a' kiket erőtelenebbek- nek lenni tartunk, ezeket, egy más ágyat a' betegé mellé tévén, abba teszfzük 's más helyre viszfzük, hogy az ágya jól fel vettetthessék. Ez a' gyenge moz- gás azt viszi véghez, hogy az arra va- lo alkalmas székben rövid idő alatt fel ülhetnek, és minden alkalmatlanfág nél- küil abban továbbis mulathatnak. Ilye- tén képpen lassan lassan járnai tanulnak, ugy hogy a' hidegnek vagy nyers, vagy meg értt; változni akaro, vagy válto- zást folytato idejében a' mi betegeknek fen ülhetnek, egymással beszélgethet- nek, és egy egy kevésbé a' házban sétál- hatnak. Innét teszfzik ki annak az oka: miért hogy a' mi betegeknek nagyobb száma egy hét után, meg lévén a' vál- tozás (facta crisi) magokat olly jó erő- ben

ben találják, hogy ismét haza mehetnek.

Továbbá a' mi ispotályunknak praktikáját az én tanítványaimmal együtt fok idegen Orvosok is dicséérték, a' kik, mi-nekelötte hazájokban praktikát gyakorlanak, előbb holmi Univerzitátokat, a' melly dolog igen dicséretes, 's ezek között a' miénketis meg látogatván, a' beteg ágyak mellett tett tanításaimat szorgalmatosan hallgatták. De ha azonközben mégis betegeink közül valamelyik meg hala, látták a' közönléges fel bontásban, mivel minden nálunk meg holtakot fel bontok, hogy a' halálnak okát vagy a' teft régi hibájának, vagy a' régen el mult betegségeknek irtozatos maradékjának, vagy a' betegségnek, kezdetben valo terhes el mulatásának (mi-nekelötte t. i. a' mi ispotályunkba jöttek) kell tulajdonítani.

Ezen orvoslo modot a' holyagos fejér himlöknek meg gyógyításokban XLI. ezttendöktöl fogva követvén, orvoslásoknak szerentéjén, ha valaki más örvendett, én valójában nagyon örvendetem; e' szerént bántam nagy szerentéfen az ispotályban minden himlösökkel, és a' mikor a' városban avagy a' hostátban valami alkalmatosságom volt, ezen
 }or-

orvoslo modnak jeleffégét meg bizonyi-
 tottam. Még nintsen olyan fok ideje,
 hogy a' TSÁSZÁRI, KIRÁLYI és APOS-
 TOLI FELSÉG Orvossainak Elöl járojá-
 val és az ide valo Medica Facultásnak
 Professével, MÉLTOSÁGOS LIBER
 BARO STORCK ANTAL URRAL,
 én egy olly iffjuhoz hivattatám, a' ki
 gonosz egybe folyo holyagos fejér him-
 lőkben fekvék, és a' meg akadályozta-
 tott nyál folyástol vonaglani láttatik
 va'a, 's mégis az által, hogy az ágybol
 ki vettük, a' levegő eget meg változ-
 tattuk, a' szabad levegő égbe az ablak-
 hoz iltettük, holyagot vono flastromat
 tettünk fel, és a' rothadásnak ellent álló
 orvosságokat adtunk, ISTENNEK fege-
 delme által a' halálnak nyilvánfágos ve-
 szedelméből ki ragadtuk. A' ki azt meg
 olvassa, a' mit a' hires Olto - mesterek
 hasznos orvoslo modjoknak meg bizo-
 nyitása végett, olly emberekről hagy-
 tak irásban hátra, a' kik a' ki ütött ho-
 lyagos fejér himlőkkel bolondoskodá-
 sokban a' házból ki futottak, vízbe estek,
 egy néhány orákig meg holtaknak tar-
 tattak, és a' vízbe holtak körül szo-
 kott orvoslásokkal életre hozattattak,
 's beteglégeknek mégis szerentfés elé-
 menetele volt; másokrol, a' kik tellye-
 fek

fek voltak himlőkkel, az ágyból fel költének, el futottanak, és az éjjnek nagyobb részét az utakon való bolygással töltötték, 's betegfégeknek mégis szerentfés vége volt; a' ki végezetre amazoknak ezen tapasztalásokatis ehhez teszi, hogy a' kétféges és szörnyü gonosz természet szerént való himlök a' bé olto mod szerént szerentfésen gyógyitattak meg: e' tellyesen meg fog győzöttetve lenni a' mi tanátsfunknak jószágrol. *Vid. Dimfalde et Watson in serie experiment. ad opt. method inoc. de term.*

De mégis nem mindeneket kell ezen kaptára vonni: mert mind az oltott, mind pedig a' természet szerént való himlőkben néha meg esik, hogy nagyon valaki olyan, a' ki vagy az ő különös természete (indiosyncrasia) vagy kényes neveltetése, vagy a' jelen lévő és el mult betegségnek bélyege miatt, mind ezeket nem igen könnyen szenvedhetné el; annakokáért az illyenek körül okkal 's moddal kell a' közönféges regulát meg mérféklni.

A' holyagos fejer himlőkben a' szárakot és kezeket fereszteni igen hasznos. Ezt adá tanátsul sok tapasztalásai által ama tudos *Sydenham*; meg erősité,

té, mint mindenek tudják, *Boerhaave*. A' leg többek követik ezeket; némel-lyek pedig az ujjab Irókból azt látván, hogy a' bé oltás feredő nélküli sizerentlően véghez megyen, se nem dítferik, se nem gyalázzák. De ezek igazán tselekesneké? Ha a' bé oltásban nem szükséges, igaz következése az, hogy a' természet sizerént valokban sem szükséges? Leg alább bizonyos dolog az, hogy az utolsokban hasznos; sőt azt olvassuk, hogy a' Kárpátiai Havaok alatt lakazo emberek is a' holyagos fejer himlőket lágy meleg feredővel, mellybe a' beteg testét a' betegségnek egész fel forgásában minden nap egészzen bé tették, gyógyították meg majd minden egyéb orvosság nélkül, rea nem emlékezhető időktől, 's talám fok száz esztendőktől fogva, kézről kézre adott tudomány által, a' mint azt maga szemeivel látta és meg írja *Fischer*. *De remedio rustico variolas per Balneum &c. curandi*: minthogy pedig a' kissébb és gyengébb gyermeketskőket a' feredőbe még nem merék tenni, *Fischernek* javallásából ezeket is a' feredőbe tevék, és szintén olly sizerentlően gyógyulának meg.

De *Hoffmannos*, azt mondják némel-lyek, a' ki olly nagy hirt nevet

szerzett magának az orvosi tudományban, ebben a' betegségben a' testnek fel támasztott állását, mellynek a' láb feresztésben meg kell lenni, el kárhoztatta in *Syst. rat. med. Tom. IV.* De ha valakinek a' feresztés mégis tetfzeni fog, 's a' testnek fel támasztásától is fél; a' beteg fekiive az ágyból függesztze le lábait, 's szárait tegye a' feredőbe. Hát vallyon két betegek, a' kikről ezt a' következést hozza ki a' tudos férjfi, elégségeseké, hogy ez a' regula mindenekre alkalmaztathassék? Holott vallyon ez a' két beteg nem annyira testeknek fel állításától, mint inkább a' himlőknek gonofzágától volté olly rosszul? A' honnét méltán azt hozhatjuk ki, hogy ez a' félelem *Hoffmannuson* még a' régi hibás vélekedélnék ragadékjából, *Diemberbroeck* és abban az időben más hires férjfiaknak tudományjokból volt, a' kik a' hevesítő orvoslo mod mellett mérgefen hartzolnak vala. De el mult már ez az idő. *Fénylik immár eső után a' fényes nap az égből.*

De vallyon miért ajánlotta *Sydenhám* és *Boerhaave* a' izáranak feresztéseket annyira? Látván ezen betegségnek annál nagyobb veszedelmességét, minél sürűbben ütöttek ki a' bibortfok

az artzulton , azt tapasztalták , hogy a' betegségnek materiája a' láb feredő által ugy igazgattatik , hogy a' fön kevesebb , az egyéb tagokon és izeken pedig több himlők ütnek ki. Imitt amott tagadja némely Iro hogy a' feredőknek ezen hasznát nem tapasztalta: de vallyon abbol következhetiké , hogy azt mások sem tapasztalták volna? Vagy rövidebb ideig , vagy kevesebbfzer éltek talám a' feredővel , vagy velünk együtt valami szerentsfétlenekre találának , a' hol ámbár minden szorgalmatosságunkat ugyan meg vetettük ; mégis az egész ábrázat majd mind egy kéreg volt. Igaz lelkem esmérere szerént mondhatom , hogy annyi száz és ezer himlősöken , az említett szerentsfétlen eseteiket ki vévén , én mindenkor azt láttam , hogy az ábrázatot , nyakat , melyet kevesebb ; a' hátat , hasat , izombokot , lábakot több himlő lepte el , ha a' betegségnek kezdetétől fogva , minden időkben , minden nap kétszer , és mindenkor egy egy egész oráig a' lábakot a' térdekig a' feredőbe tették. Mert a' bőrnek meg lágyulása , és a' háló formáju kövérsegetskének (spatium cellulare) meg tágulása , ugy igazgatja (disponálja) ezeket a' részeket , hogy a' mér-

ges materiának sokkal nagyobb portziója helyhezteshetik azokba. Ha e' felett egyfzer'smind a' kezek és karok meleg vizzel teli tágos medentzébe botfáttattak, a' beteges materiából mind több tétetik le oda, mind pedig kívánatos dagadáfra rendeltettnek a' lábok és karok.

E' képpen azoknak meg feleltem, a' kik azt mondják, hogy a' feredőnek semmi hafznát sem látták: azoknakis még meg kellene felelnem, a' kik tréfa kívül valoban firkáltaké annyi papiroffat bé, hogy azt mutatnák meg, hogy nintsen semmi veszedelmesebb, mint a' testet vagy fereszteni, vagy csak megis nedvesíteni; nemis volna a' himlőknek ki ütések és meg érések ellen veszedelmesebb. De ezek elsőben a' mostan meg mondott probák által meg szégyenítettnek; másodsor azt itélem, hogy a' futofo elmének ezen játékát, egyenesen ellenébe vetett probák által elég bővön meg hamisítottam *in rat. med. contin. P. I. a pag. 66. ad pag. 73.*

Továbbá a' feredőnek materiája legyen lágyító füvekkel, ugy mint fejer málvával (Althæa) málvafüvel (malva) fal füvel (parietaria) merkuriálissal, ökor fark koroval, (verbascm) főzött

zött vízből, vagy pedig tsak tsupa tszta vízből, mellyhez tégy annyi tehén tejet, hogy a' víznek harmad vagy negyed része téj legyen. Ennek a' meleg feredőnek párája a' testnek egész alsó részét, és a' hasat meg nedvesíti: Sőt ez által a' vérnek olly szükfégesképpen meg kívántato higitáfais megleszen; a' mint a' feredő víz bizonyítja, melly a' feredezés által nagyon meg fogyatkozik.

ÓTÓDIK ARTIKULUS.

A betegségnek kezdetétől fogva egész végezetéig a' szemekre igen nagy gondot kell viselni; ne hogy valamiképpen meg károsodjanak, a' mit elégszer fájlalunk. Sokan fok dolgokat javallanak. Soha sem láttam hogy meg károsodott volna valaki, ha a' jó orvoslo mod mellett szemeit huszszor, 's harmintszoris egy napon gyenge hideg vízzel és téjjel gyengén ki mosta, 's még pedig a' betegségnek kezdetétől fogva tellyes meg gyógyuláfaig.

HATODIK ARTIKULUS.

Az eledel a' betegségnek minden idejében a' beteget meg ne nehezítse, hanem legyen tápláló, hígító, és a' rothadást meg ellenző. Illyenek a' vékony szűz hus levelek, mellybe a' szegényebbek bor követ (cremor tartari) a' gazdagabbak pedig citrom levét elegyíthetnek: a' leve be pedig riskáfát, árpa káfát, buza káfát, foskát (acetosa) madár foskát, (acetofella) kerti tzikoriát (endiviát, katáng korot. *Paris Pápai*) salátát lehet főzni. Vizzel meg elegyített tej, a' vajtól meg fosztatott tej, árpa víz, zab víz, legyen a' beteg itala; mellyek közül egy itzébe (fél ejtelbe, fél kupába) tegy a' bodza fának gyümölcséből, vagy veres szőlőből, ízederjből vagy almából készített liktáriomból négy lotot; ebből minél többet iszik a' beteg annál jobb. Ha a' beteg ezen ita'ból két, 's három pintet (ejtelt kupát) iszik meg huszannégy ora alatt, a' betegség meg szokott könnyebbülni. Meg értt gyümölcsöt főve ehetik. Hát tífirke huft? Némelly Olto-mes-terek ugyan meg engedik; de mivel az
emli-

emlitett eledelek elégségesek, 's ez a hus valamenyiben, vagy többenis árt-hatna, jobb, el tiltani azt.

HETEDIK ARTIKULUS.

Orvosságot keveset kell adni. A' pénz-
nek kívánfága vala annak az oka,
hogy mind a' bé oltatandoknak, mind
pedig a' bé oltottaknak annyi orvossá-
got adának; mellynek hejjába valofá-
gát az egyenes férjfiak meg bizonyították.
Vid. Præf. Ill. L. Bar. van Swieten ad Tom. V. A' természet szerént
valohimlőkben tfak kevés orvosság szük-
séges: mivel a' valofágos orvosságok
helyet elegek a' hatodik artikulusban
meg irtt ételek és italok. Ha ezekhez
teszszük a' mártziusi viola (viola) (*)
szek fü (fiores tunicæ) vad mák (papa-

F 4

ver

(*) A' mártziusi viola syrupot így készits'd:
Végy egy font a' tokjaiból jól ki tisztitott violát, forrázd le egy itze forró viz-
zel egy fejr ón edényben, áztass'd 12.
orákig. szilrd le, és tégy hozzá két an-
nyi nádmézet, forrasz'd fel egyszer, szün-
telen kevervén, tedd üvegbe, és élj
véle.

ver erraticum) syrupot, (*) a' bodza gyümölcstnek, veres szőlőnek málnának, fzederjnek, tzitromnak granátnak liktariomát, a' faletromot, mellyek közüll akár mellyikkel meg elegyithetjük a' fellyebb meg irtt italokat, ha a' fonak, falétromnak, büdös könek 's gálitz könek spiritussát azon italokkal meg elegyítjük, és ha a' szükfégtől szorongattván hideg lelést el hajto china héjünk vagyon, alig vagyon egyébbre szükfégünk; hanem ezekre a' mellyekről most rend szerént szollok.

NYOL-

(*) A' vad mák syrupot így készítsd: Végy egy fél font vad mák virágot, forrázz'd le egy itze forró vízzel olly edényben, mellyet 24. oráig jól be fedhets; azután szüzd más edénybe a' levét, tégy hozzá más fél font apron meg törött nád mézert, főzz'd addig szüntelen kevervén, a' mig olly vastag lesz mint a' méz, tedd üvegbe 's élj vele. Szintén így készítsd a' szekfü virág syrupotis.

NYOLTZADIK ARTIKULUS.

Hát fájdalom enyhítő orvosságokat (paregorica) a' himlősöknek kel-
 lé adni? Nem tartják jonak lenni azok
 ezen orvosságokat, a' kik ezeket heve-
 fitőknek, 's következendöképpen a' vér-
 nek keringését siettetőknek lenni itélik:
 mások pedig, a' kik azt inkább hiszik,
 hogy az erős mozgásokat, és a' vérnek
 felettébb való forrását meg tündesítik,
 nagyon dicsérik.

A' régiek azt hiszik vala, hogy az
 opium (a' mákból fatartt lév) mivel
 igen nagy álmasító ereje vagyon, felet-
 tébb hidegítő volna, és a' nedveslégeket
 's a' spiritusfokat meg alutaná, ámbár
 valami keferüfége, 's e' szerént valami
 ösztönözö (stimulans) ereje vagyon: de
 a' mostani időben a' tudos férjfiak, a'
 a' kik a' mi mesterfégünknek egész vi-
 látosságai, azt mondják, hogy az opium
 részszerént az ö keferüfégére, részsze-
 rént pedig embereken, és oktalan álla-
 tokon tett próbákra nézve, hevesítő.
 Meg vallom, hogy az opiumnak ked-
 vetlen keferüfége vagyon; de vallyon
 vagyoné olyan keferüfége, hogy egy

buza szemet nyomo darabotska, melly gyakorta fok részekre osztatik, a' testet meg hevessithesse, a' nedvességeket meg indithassa, és a' hideglelést meg öregbithesse? Vallyon ilyen erőt egy grán üröm extractumnak, melly egy grán opiumnál fokkal keserűbb, tulajdonithatunké igazság szerént? Vallyon ítélnék azt, hogy az opium keserűsége által az élő testnek kemény és nedves részeit (solida et humida) inkább felindítja, mint álmasito ereje által megcsendesíti? Miért nem erőteljesítik meg a' hideg lelést elhajto china héjnak ereje, keserűsége által? Es ha ez a' héj a' hideg lelést úgy elhajtja, hogy keserűségével a' heves természetűeknek sem árt, ámbár több duplás lotokkal adatik, mint az opium gránal, mitfoda igazsággal mondhatjuk ezt az utolsórol? De mi csak azt erősítjük, azt mondjuk, a' mit az embereken és oktan állatokon tett próbák által tapasztaltunk. Az oktan állatokon tett próbák igazak lehetnek: de rutul megis tsalnak gyakorta. Ezt más alkalmatossággal megmutattam. Más az oktan állatoknak természetek, 's más a' miénk. Az emberől szollunk itt, nem az oktan állatokrol. Annakokáért azon próbáknak, mel-

mellyek azt erősítik, hogy hévféget indított, és a' nedveffégnek kerengését megsiettette volna, azon próbákat teszem ellenekbe, a' mellyek még *Rhazesnek* idejében is a' himlőkben, és szááz esztendőknél több idő alatt minden betegségben az opiumnak olly erejét bizonyították meg, hogy, ha, meg lévén előre az illendő kiüresítésék (evacuationes) a' nedveffégeknek erőszakos kerengésétől, kiváltképpen az élethez tartozó részekben (in functionibus vitalibus) fájdalmak és szorongatások támadnak, eloltja, ha a' testnek belső részeiben, a' belekben, a' nedveffégeknek forrásától, és az eretskének meg szorulásoktól a' himlők vagy kiütni nem akarnak, vagy a' kiütöttek visszafelé ütnek, ismét ki hajtja, a' mint ezt *Sydenhám*, *Morton*, *Werlhof*, *Freind*, *Boerhaave* és *Swieten* ezersternél többször látták; el hallgatom e' felett az én sok águ tapasztalásaimat, mellyeket sok szááz betegeken láttam, a' honnét ez az igazság előttem ollyan, mint a' nap fénynek valósága.

Ha azért valamelly betegségben nagy diltéretet érdemel az opium, és a' fájdalmat enyhítő orvosság (paregorica) érdemel valójában a' himlőkben,

Opiu-

Opiumot mid a' gyengébb, mind nehezebb, 's a' leg könnyebb betegségben szintén ugy, mint a' leg nehezebben adtam a' betegeknek, 's még pedig az első ki ütéstől fogva a' himlőknek egész el ízaradáfokig, huszan négy ora alatt kétszer: mert tapasztaltam azt, hogy, ha a' betegségnek könnyülege miatt nem adtam, nehezebb változások mutatták magokat, a' mellyek fokkal ritkábban estenek meg, ha a' betegségnek kezdetétől fogva opiumot adtam. Bővebben szollottam erről *Rat. Med. Tom. II. Cap. III et in Thefibus de Feb. divis Cap. de variolis.* Ha annakokáért az el vártt holyagos fejer himlők alig jönnek ki, két, három, 's négy lot Szent János kenyér (diacodii) vagy fejer mák fyruznak (papaveris albi) (*) vagy egy grán opiumnak bé vétele után ki szoktak

(*) A' Sz. János kenyér fyropot így készítsd. Végy nyoltz lot mák fejeket. hat lot Sz. János kenyeret, három lot reszeltt édes gyökeret; metéld egybe jól, és főzz'd ezeket négy itze vízben addig, a' míg három tertály vagy megszely marad. Szürd meg, és tégy egy font 's négy lot nád mézet hozzája, főzz'd továbbatska, a' míg olly vastag mint a' szin méz, 's élj véle.

tak bizonyosan ütni. Ha a' fel gyuladának, vagy meg evededésnek idejében (statu suppurationis) a' himlők el buvnának, az említett syrupoknak valamelyike, vagy az opium ismét ki hajtja, ha 24. ora alatt kétszer, háromszor, 's negyedyszeris él véle a' beteg. Ha e' mellett szorogatások, a' tüdőnek felgyuladása (peripneumonia) és torokgyék (angina) kezdenének elé jöni, ezen, és alább meg irando orvosságok által gyakorta el nyomattattnak, és meggyógyitattnak. És ha ezek közül a' beteget egyik semis támadná meg: mégis ezek a' fájdalmat enyhítő orvosságok igen nagy ditéretet érdemlenek: mivel kedves álmat hoznak az emberre, melly a' betegségnek mind könnyebb el szenvedésére mind meg éréfere igen fokot segit, ugy annyira hogy nagy kártól félhetünk, ha ezeket meg vonjuk a' himlősöktől. Abban a' hitelben vagyok, hogy ezen ezerfzernél többször meg tett

pro-

A' fejer mák syrupot így készítsd: Végy 12. lot mák fejeket, főzz'd két pint vagy ejtel vizben addig, a' mig a' viznek fele el főtt; sziird meg, fatsard ki erőssen, és tégy hozzá 3. font nádmézet, főzz'd egy kevéllé a' mig elég vattag, 's élj véle.

probák minden kételkedést el fognak temetni: mert olly férjfiak próbálták ezt, a' kiknek egyenestégek olly nagy, tapasztalo tudományjok olly bizonyos, 's felebarátjokhoz valo szere etek olly ditféretes volt, hogy ha a' himlökben a' számtalan tapasztalások által az opiumnak erejét ártalmasnak lenni találták volna, mind idejekbelieket, mind pedig az utánnok valokat meg intették volna.

Minekutánna fok tudos férjfiak, a' kiket nagyon tisztelünk, világ eleibe adták keserves panaszszokat az opiumrol, igen fok orvosok, a' kik az igasságot, és a' közönséges társaságnak halznát szivekre vették igen nagy figyelmetességgel veték rea magokat, 's kívánják vala bizonyoson tudni, hogy panaszszoknak volnaé helyje; azt találák végezetre, hogy ezeknek az iroknak jo szándékok ditféretes; de mind az opiumnak természetete, mind pedig az embereknek és himlöknek minéműségek ollyan, mint az uj irásoknak ki adattatások előtt valának, és szüntelenis lenni fognak.

KILENTZEDIK ARTIKULUS.

A⁹ holyagos fejr himlökben a' krif-
 télyezésnek igen nagy hafzna va-
 gyon. Meg elmérték már régen az Or-
 vosok az ö durva vétkeiket: mert, mivel
 azt hiszik vala, hogy az életnek minden
 erejét arra kellene eröltetni, hogy a' be-
 tegségnek materiája a' bőrbe hajtattassék,
 annál jobb volna minél tovább volna a'
 has meg rekedve; ugy annyira, hogy ha a'
 betegnek az egész betegségnek ideje alatt,
 természet szerént valo széke nem volt,
 orvosságok által ök sem indították meg
 a' hasat. Maga *Morton* ezen fel fordult
 orvoslo modnak prokátora, kételenite-
 tett, az ö igazságától viseltettvén, az
 abból támado sok kúrákat meg ésinér-
 ni, és a' közönséges társasággal közle-
 ni. Sokkal okosabban bánának itten *Sy-
 denhám, Hoffmannus, Boerhaave, van
 Switen és Violante*. Az én sok számu
 himlöseimnek, a' kik közül minden-
 nek, ha természet szerént hasa nem
 volt, orvosságok által minden nap meg
 indítottuk, többire meg kel'ett volna
 halniok, ha ama vélekedés igaz lett
 volna. A' felettébb valo has menést a'
 fáj-

fájdalmat enyhítő orvosságok meg gátolják: ha pedig valamenyiben has folyás támadna, semmit sem árt, sem gonoszt nem jelent, hanem ha elégett (gangrænosa) volna, melly olykört okozott lenni, a' mikor reményfég több nem lehet a' segítségére. Ha pedig a' has menés, melly ritka dolog, felettéb valonak lenni látizának, kézfizs kriptélyt, egy fél fertály (mezszely) fel forrasztott téjből, mellyhez tégy egy grán opiumot, 's könnyen meg tsendedik. Egyébb képpen a' hainak menésére a' kriptélyeket vízből, forratlan téjből és egy kevés fobol; vagy árpa vízből, mézből, és egy kevés fobol kézfiztjük. Ha pedig a' has a' beleknek szárazsága miatt vagyon meg szorulva akár micsoda új olajból hat lotat és manát szintén annyit tégy hozzája.

TIZEDIK ARTILULUS.

Ezen holyagos fejr himlökben az ér vágás igen szükfeges. Ama régi hibás vélekedés az ér vágást a peltisben és a' bőrön ki ütő forro hideg lelésekben el tiltá, el tiltá ezt a' himlökben is,

benis, mivel azt tarták, hogy a' ki ütés meg gátoltatik az által. De hogy ennek mind a' pestisben, holyagos fejer himlőkben és veres himlőkben, mind pedig a' skárlát és orbántzos ki ütésekben el kerülhetetlen szükfészes haszna vagyon, már régtöl fogva meg bizonyítottott, a' mint ezt meg mutatam *Rat. Med. Tom. XIV. P. I. et Rationis Medendi continuatæ Tom. I. Cap. de Febr. Malign.*

Nehezen lehet valoban az ér vágást a' himlők orvoslása közé bé iktatni. A' hibás vélekedésekből, a' mellyekben mi halandok mindnyájan ugyan feletébb ufzunk! csak lassan lassan, garáditsonként tántorodunk ki. Illyetén formálag az Orvosokis, látván a' természetnek munkáját, hogy vér folyást indit a' betegnek könnyebbségére, ezekre térének, 's vágának ugyan eret a' himlősöknek; de halogatva, nem idején, 's a' ki ütés után sem soha. Minekutánna pedig azt tapasztalák, hogy a' felgyuladás (inflammatio) meg evedés, (suppuratio és meg száradás idejének közepette a' veszedelmes betegségekbenis, az orrból, méhből, alfelből a' magától való vér folyás által a' betegség egésségre tér; levetkezék hi-

bás itéleteket, 's a' himlöknek minden idejében minden félelem nélküli eret vágának. Ifju orvos koromban még láttam a' vén orvosokat, hogy félnek vala, ha ebben a' betegségben az idején koránt valo ho szám foly vala, lassan lassan meg elfezedvén, tflak az idétlen ho számtól félnek fala; végezetre örvendettünk, ha bár az idején koránt valo, bár az idétlen jött elé.

Az ér vágáshoz számláltattnak, a' háton, vállon, az álfelnek hufos felein, a' tzombokon és a' láb ikrán valo köp-pölyözések. *Baglivius* a' félen valo be-fzéllésben, melly a' ki ütendő himlökre szörnyü hévféggel, szorongatással és az inaknak fel ugrálával vala egybe köt-tettve, és fokáig tart vala, olyan hasz-nosoknak lenni találta a' köpölyöket, hogy majd egy szempillantásban, mint ha a' forradazo vér le vonattatott vol-na, az említett gonosz változások egész-szen el oltattak, és azután kevés idő-vel ki rohantak a' himlök. Ezt pedig gyakorta tapasztaltuk, azt mondja *Baglivius Prax. Med. Lib. I.* Fel lehet ke-resni itten azon tapasztalásokat, mel-lyeket az egész *Medica Bibliothékából* erre nézve egybe irtam. *Rat. Med. Tom. XIV. P. II. Cap. VII.* A' köp-pö-

pölyök pedig akkor használhatnak leg többet, a' mikor attól félünk, hogy az ember az ér vágást jól el nem szenveddi; avagy ha olyan ritka izemély, a' kin bátran eret vágni nem lehet, avagy pedig, a' mikor vagy a' beteg vagy a' betegnek atyjafiai az ér vágást meg engedni tellyességgel nem akarják. Mert a' köppölytől többire nem félnek ugy, mint az ér vágástól; és mivel az ütő erekből szintén ugy, mint a' vér erekből ki huzza a' vért; gyakorta használabbnak lenni találtatott az ér vágásnál.

Ide számlálhatjuk a' vak izemekre (tempora) tétetett vér szopokatis, melyeknek nagy használokat a' bolond hagyományos betegségekben, és a' főnek dühösségében (phrenitis paraphrosyne) mindenek tudják. Végezetre ide tartozik, a' mint fellyebb említők a' ho számnak, a' vég hurkán való súlynek és ornak vér folyása, a' mellyeknek nagy használokat, és mire tanította az Orvosokat, már láttuk.

TIZENEGYEDIK ARTIKULUS.

A⁹ veresítő (epispastica) és hollyagot vono flastromok (vesicantia) különös dicséretet érdemlenek itten. A'

lábakra tétetett veresítő flastromok, szintén annyit téznek, mint a' láb feredők, ha minden feredő után a' jól le törölt lábokra tétetnek. Némellyek melilót flastromat ragasztanak az egész talpokra, mások kovászt, vagy mustár pépet. Következendő veresítő flastrom igen jó: Végy egy font kovászt, egy marok ruta füvet, közönléges fot, és mustár mag lisztet mindenikből egy lotot, finom etzetet annyit, a' menyit ezt az egybe elegyített massát meg lágyítsa, oszsd két felé, tegyed jól meg melegítve egyik darabot a' betegnek egyik talpára, olly hofszan, a' millyen hofszu a' talpa; a' más lábára a' más darabot szintén ugy. Néha ezzel a' lábakat és térdeket is egészízen bé kötjük. Ugyan ezen okból tétetnek a' láb ikrájára (fura) tzombokra, a' vállakra, és a' nyakra, a' holyagot vono flastromok; de leg hasznosabbak akkor, a' mikor a' természet el lankadt, és a' himlők meg nem telnek évvel (pure) a' mikor egybe esnek; a' mikor a' nyál folyás a' kezeknek dagadások nélkül meg áll, és nagy szorongatásokat és fájdalmakat okoz; a' mikor a' fő szűnyen fáj, félen valo beszéllés kezdődik, és az erőnek nagy el eléle látszik. Nagyon di-
tlé.

tféré *Mead* a' holyagot vono flastromokat, 's méltán, mivel arra a' helyre, a' hová fel tétettnék, sok evet (pus) huznak ki, és a' testnek belső részét meg szabaditják attol. A' gyakor tapasztalás helyben hagyja ezt. A' vonaglo embert gyakorta a' halál torkából ragadták ki: a' veszedelmes állapotokban az említett helyekre, sőt még a' meg beretváltt főreis fel tétettnék, vagy egyedül, vagy egy kevés melilot flastrommal meg elegyítve.

Ide tartoznak a' gyenge lágy flastromokis (epithemata) mellyeknek a' főnek erős fíjdalmaiban, és az eszelőfégnék kezdetében igen nagy hasznok vagon. Ezek azon virágoknak pogátsájakból készitettnek, mellyek a' rosa viznek ki főzése után maradnak meg, 's etzettel meg peretzkeltettnek; vagy rosa és vizi tök vízből, a' mellyek rosa vagy bodza etzettel egybe elegyítettvén, len vázra, vagy kenyérre öntettnek.

NEGYEDIK RÉSZ.

A' Holyagos Fejér Himlöknek harmadik idejéről melly a' meg evesedés (suppurationis) idejének mondatik.

ELSŐ ARTIKULUS.

A' holyagos fejér himlöknek meg evesedések a' betegségnek első meg támadásától számlálván mint egy a' nyoltzadik napján kezdődik, és az egyes himlökben (in discretis) a' tizedik, vagy tizenegyedik, az egybe függökben (in cohærentibus) valamenyiben későbbre, az egybefolyokban (in confluentibus) pedig a' tizenegyedik napján, 's néha a' gonosz egyesekben is e' szerint végződik el. Ebben az időben kezdődik és végződik el azért a' bibortfoknak meg evesedések, mellynek vége felé minden bibortfoknak közepén a' mäterja által izzad, és tökéletesen meg keménvedik. Ebben

Ebben az időben szokott pedig az egybe folyokban többire, az egybe függőkben némelykört, 's nem igen ritkán az egyesekben is a' nyál folyás tapasztaltatni. A' nyál folyás materiájának bizonytalan mértéke vagon: némelyeknek 24. ora alatt, 6. 8. némelyeknek 12. 24. lot, 's néha fokkal több is foly el. Néha meg áll, a' mikor a' testnek vagy kívülről vagy belől nagy hűvége vagon, és meg fojto szorongatókat, torok dagadókat, torok gyéket, tüdő gyuladást, hagymás boldfágot, izörnvi vizelet korfágot (diabetes) 's a' beleknek fel gyuladással egybe kötött has folyást okoz.

Ekkor a' beteg nagy veszedelemben forog. Ezt a' gonoszt némelykört a' szabad levegő ég, és a' fájdalmat enyhítő orvosságokkal való gyakor élés, mint fellyebb meg mutattuk, avagy a' nyakra kerített lágyító ires ruha (cataplasma) a' torok mosás, és a' torokba való gyakor befosztás vizzel meg elegyített téjjel, a' mellyhez viola, fzederj, veres szőlő, vagy málna syrupot tégy, a' testnek külön külön féle részeire tétetett holyagot vono flastromok, és gyakor mérész ér vágások megcsendesítik: eret pedig mindjárt kell vág-

ni többször is a' szorgato változásokban ; a' holyagot vono flastromokkal pedig és egyebekkel azután lehet elni.

MÁSADIK ARTIKULUS.

De némelykört meg esik, hogy ebben az időben, a' mikor a' nyál folyás vagy vízfa marad, vagy továbbis foly ('s még pedig mind az egyes, mind egybe folyo himlőkben, sőt néha a' mikor az évvel (pure) illendöképpen megis töltenek) a' főben, melyben hasban, felgyulado, meg evedo vagy görtsös nyavalyák támadnak, mellyek a' halálnak valóságos elől járo postái, ha csak mindjárt eret nem vágnak, és annak utána holyagot vono flastromok, feredök és fájdalmat enyhítő orvosságok ezt az élet hajóját el törö szélvést úgy meg nem szendefitik, hogy el nyomván a' felgyuladást és a' görtsöt, az a' himlős materia, melly vagy a' bibortfokból, vagy a' börnek kövérségéből a' belső részekre ütött, a' testnek külső részére ismét ki ütson. Erről pedig majd bővebben beszélek. Tszudálatos dolog az, melly hamar és szereztesen

nyo-

nyomattattnak el ezek a' gonofz változások a' meg irtt orvosságok által, kivált ha szabad és mértékletes levegőéggel vagynak egybe köttetve.

ÖTÖDIK RÉSZ.

A' Holyagos Fejér Himlöknek negyedik idejekről, melly az el száradás idejének neveztetik.

ELSŐ ARTIKULUS.

A beteg ebben az időben a' veszedelemnek nagyobb részét ugyan meg győzte; de bajaiból még ki nem menekedett ugy, hogy a' testnek belső részében lappango evellégtől (pure) azon változások nem következhetnének, mellyek a' harmadik időben valának: 's még pedig akkor, a' mikor a' nyál folyás után a' kezek és lábak vagy meg nem dagadnak, avagy a' dagadás tiak kevés ideig tart, a' melly dagadásokba mint fellyebb láttuk a' hátra maradt himlős materia tétetik le, hogy itten meg higuljon, és a' tökéletesen még ki nem száradott bibortfokon lassan
lassan

lassan ki hajtassék ; sőt még az éppen meg száradott bibortfokon is ki hajtatik, mellyek meg nyilatkozván a' fekvés, vakarás és el metézés által, gyakran még fokáig nagyon evesek.

Ha annakokáért ezen negvedik időben a' meg mondott okok miatt veszedelemben forog a' beteg, arra mutat az orvoslo tudomány, hogy szabad levegő ege legyen, ere vágattassék, hollyagot vono flastromokkal, kristélyekkel, és a' hévleget meg ellenző purgátziokkal, (antiphlogistica) tiszta, vagy lágyito fött vízzel, mellybe gálitz kő, so, saletrom, avagy harang által készitetett bűdös kő spiritus tétessék, és a' meg értt gyümölsöknek forrot mustjával és liktariumával éljen.

MÁSADIK ARTIKULUS.

Tcsak egy szóval emlékezém fellyebb a' bibortfoknak el metzésékről; itten bővebben szollok arról. Bizonyos dolog az, hogy az el metzett himlős bibortfokból az év ki üresedik, és ezen bibortfok a' meg ujultt kéreg alatt kevés órákban ismét uj évvel telnek meg;

e' ki nyomattatván, harmadikszor negyedikszor, 's ötödikszoris ujolag megtelnek; szintén e' léfzen ha egy nap 200. 200. bibortfokat rend szerént fel metszsz. Nyilván lehet innét látni, hogy az el metszett tires bibortfokba a' bőrnek kövérségéből foly az uj év, melly ha ki nem foly, a' háló forma hárttyákban és a' kövérségben kételenítetik maradni, a' míg a' hasnak vagy természet vagy méstérség szerént valo tisztuláta által, és a' testnek más folyamatjain el megyen. Továbbá a' míg a' maga helyéből ki nem hajtatik, vízfőza szivattathatik szeréntlétlenül a' belső részekbe, 's e' szerént mint a' példák mutatják, az izekben betegléget szerezhet, a' honnét gyakorta egy ideig valo, vagy mindenkori tán. ikálás következt, avagy a' tüdőnek meg dugulását okozhatja, a' honnét a' tüdőnek fel gyuladása, száraz betegség, nehezen lehellés, és fulladozás támadhat; vagy pedig ha a' főbe vér helyet magának, bolondfágok, fő fájások, a' fő fél részének fájásai, siketiségek, szemek meg homályosodása (amaurosis, cataracta,) és fok féle kelései 's a' t. eredhetnek. Mind ezeket jól meg fontolván, ki nem látja által, hogy az embernek nagy segedelem

lem nyujtatik ha a' gyakorta fel met-
 szett bibortfok által a' háló forma kö-
 vérfégből az év mind ki jöhet. Ez an-
 nak az oka miért hogy *Rat. Med. Tom.*
II. Cap. III. ezt a' fel metszést mind az
 én tapasztalásaimból, mind pedig fok
 féle Orvosokébol erőssen oltalmaztam.
 Annakokáért ámbár az Olto - mesterek
 ritkán jóvallják; a' természet ízerént
 való himlőkben leg alább mégis nagy
 házna vagyon. Vallyon ezeknek ke-
 zek alatt meg holtaknak avagy meg bé-
 nitattaknak izámok nem volnaé kissébb,
 ha a' bé oltott izámos himlőkben fek-
 vőknek himlőjüket fel metszenék?

Ez által a' testnek külső ékellégeis
 meg marad. Ha a' bibortfok vagy igen
 közell vagynak egymáshoz, avagy ho-
 lyagosságaikkal az egész ábrázatot bé fe-
 dezik, 's még sem metszetnek fel; a'
 fokáig bé rekesztetett év meg élefedik,
 élellégével a' bört rágja, 's gyakran
 az egész életben csufosul hagyja az ábrá-
 zatot. Hapedig ki nyomattatik; meg
 nem élefedhetik, se pedig a' bört annál
 kevésbbé undokithatja meg, minél több-
 ször töröltek ki a' bibortfo egész fe-
 nekéig téjjel és lágy meleg vízzel.

Mivel itt a' test ékellégének és szép-
 ségének meg tartásáról szollunk, a' ré-
 giek

gieknek és *Sydenhámnak* okosságok ebben igen ditiéretes, a' kik a' törnek meg izáradása után mindjárt mondola olajjal kenik vala meg. Mert a' himlős materiának olyan természeté vagyon, hogy a' mihellyen utat ismét magának a' bibortsonak közepében, mindjárt meg keményedik, 's a' maga utját meg gátolja, 's itt ha fokáig marad, az alatta levő bőrt el rágja. De ha vagy olajjal vagy tejes vízzel minden himlő különösen és az egész kéreg szorgalmatosan lágyítatik meg; a' materia tovább nem rághat, 's alig lát az ember valami foltot azután a' bőrön. De nem kell tövel szurni, hanem fel kell metfzeni, hogy a' nyilatkozás nagyobb legyen, mert egyébképpen alig folyhat valami ki.

HARMADIK ARTIKULUS.

A⁹ negyedik időnek vége felé a' hafnak ki tisztítása szükséges. Illy formálag az év a' testben nem maradhat, meg nem gyűlhet, más helyre nem ereizkedhetik 's nem árthat. Ha a' Bétsi purgáló vízből (aqua laxativa Vienne-

nensis) melly angyelika viznekis mon-
 datik hat, nyoltz, vagy tiz lot a' ha-
 fat alig inditja meg; polychrestus, vagy
 fedlitzi fobol, vagy Seignettének savá-
 bol, 's hasonlokbol, két, három, vagy
 négy köntinget (drachmát) tégy hozzá,
 hogy élefedjék meg, és igen hasznos.
 Hogy pedig a' következhető történetek-
 tól annál bátorfágosabb lehessen az em-
 ber, igen jo, minden másad vagy har-
 madik napon ezt a' purgátziot újra bé-
 venni, ne hogy valami méreg marad-
 jon a' testben.

NEGYEDIK ARTIKULUS.

A 9 himlős meteriának ki irtására
 hasznosabb semmi nintsen az ér
 vágásnál. Az ujjalag kezdett (repetált)
 purgátziók, mint mondám, ezt gyakor-
 ta egészízen ki hajtják a' testből; de
 mégis nem ritkán tapasztaljuk valami-
 nek hátra maradását. Hogy pedig ez az
 el mult himlők után új betegséget ne sze-
 rezzen, leg bizonyosabban és bátorfá-
 gosabban lehet az ér vágással meg előz-
 ni. Erről mind az én tapasztalásaimból
 mind pedig némely Orvos jo barátai-
 mé-

mébol meg vagyok győzöttve: mert midön a' többi között a' himlök után következő gonofzfágokatis meg gondolván, azok ellen valo segitlégnék ki kereséfében szorgalmatoskodnánk, azt végeztük egyes tanátsal, hogy, mivel egy nehányzor a' himlök után mindjárt következő betegfében eret vágván, a' vért fel gyuladva találtuk, avagy izalonna forma fejer héjja volt, a' himlöknek ki száradása után mindennek eret vágassunk, és ha izalonna forma fejer héjja volna, ismét ujra kezdjük; ne hogy a' testben valami himlős matéria hátra maradván, uj betegléget szerezzen. Alig mondhatom ki, melly nagyon örvendettünk ennek nagy hasznán, 's lelkem esmérete szérént bizonyitom, hogy annak utánna nékem a' meg gyógyított himlök után semmi szérentlétlenségem se volt; sem pedig vér keléseket, mellyek gyakran meg esnek itten, sem szém keléseket avagy lappango hideg leléseket, és az izeknek meg tsonkulásokat nem tapasztaltam.

HATODIK RÉSZ.

A' Holyagos Fejér Himlőknek azon
ditféretes orvoslo modjáról, melly eb-
ben a' munkában tanított móddal
egyeneilen ellenkezik, a' mikor a' Him-
lőknek ereje el fogyott és pulsuſſa
gyenge.

ELSŐ ARTIKULUS.

A' mikor a' Himlőknek ereje nagyon
el fogyott és gyenge erőtlen pul-
suſſa vagy on, akkor inkább serkentő,
mint ſem üreſítő, 's következendőkép-
pen gyengítő orvosſágok kívántatnak
meg Alig lehet egy Irot a' himlőkről
találni, a' ki ezt izorgalmatoſan nem
ajánlotta volna. De hogy itten minde-
neknek elő ſzámláláſoktan hol'ſzas ne
legyek, legyen elég az egy *Boerhaave*
mindenek helyett, kinek *Baſſandushoz*

irtt levelét *Méltóságos L. B. van Swieten Ur Commentáriussainak V. Tom. 73. l. ide téfzem.*

Meg mutatván *Bassandus*nak orvoslo modjának hafznos voltát a' fel gyuladásokban két igen szép példák által, ezt mondá: „ Azonközben meg kell „ jegyzenem, hogy a' himlős méreg ebben a' betegfégben némelykort ártalmasabb, a' mikor az életnek minden erejét meg fojtja, mintsem ha a' test fel gyuladásba esnék. Ekkor a' halálos veszedelmet következő jelekből esmérjük meg: A' betegnek nintsen igen nagy hévfége; a' pulsus fiető, de tellyefféggel erőtlen, félen beszéll valamenyiben, ereje el fogyott, a' himlők kékén ütnek ki, laposfak, kitsinyek, le nyomultak, fel nem emelkednek, a' bibortfoknak köze forvadt, halovány; annak utánna a' hafnak szörnyü büdös seprő szin erőtelenítő folyása vagyon, félen beszéll, 's szava hangos. Az illyetén állapotban az említett orvoslo mod ártalmas, a' betegség pedig magában halálos. Ekkor végy contrajerva gyökeret egy köntinget, (drachmát.) Virginiai kigyo fü gyökeret (serpentaria Virginiana) fél köntinget, uj

„ rutát egy lotot, forrázz'd le egy fer-
 „ tály (mezszely) ki főtt ruta vízzel,
 „ fél mezszely finom fejer borral, tégy
 „ hozzá egy lot nád mézet; igyék a'
 „ beteg jó melegen minden orában két
 „ lotot, erre igyék *scorzonéra* főtt vi-
 „ zet, hogy ereje fel serkentessék. A'
 „ többi orvoslást a' környül álló dolgok
 „ szerént kell alkalmaztatni. „

Szintén azt mondják majd mások
 mindenekis, a' kik a' himlőkről irta-
 nak, a' mit itten *Boerhaave*, mint fel-
 lyebb emlitém: nem tartottak egy or-
 voslo modot ezeknek gyógyítáfokban,
 hanem azt a' külömbféget tették, hogy
 némelyeket hevesítő, másokat mérték-
 letes orvosságokkal kellene gyógyítani:
 de ebben egymással még sem egyezének
 meg; mert némelyek azt itélek, hogy
 a' leg többeket hevesítő, mások pedig
 hogy mértékletes orvosságokkal kelle-
 ne illetni: sőt olyanokis fogan vagy-
 nak, a' kik azt tanították, hogy közön-
 ségesen minden holyagos fejer himlőket
 hevesítő orvoslo moddal kellene orvos-
 lani. Ezek ezt a' hevesítő orvoslo mo-
 dot egész közönségeszé tevék. Ide tar-
 tozik *Morton*, a' ki azt írta, hogy *Sy-*
denhámnak orvoslo modjától azért kel-
 lett el hajlania, hogy majd mindenütt

hivesítő orvos'ó moddal él vala. De val-lyon igazán telekedetté *Morton*? *Freind* leg alább ezért meg nem ditiénte. Azt mondja ez *de purg. in 2. var. confl siad. p. 24.* „ *Morton* az orvosl'ának egéiz „ modját majd mindenkor az ő fonda- „ mentomatlan modjára tekerte, mel- „ lyet a' kélérteteknek mitloda mérgé- „ ből szivott bé, sola nem tudhatom. „

Méltóságos L. B. van Swieten a' dolgot ugy különböztette meg, mint *Boerhaave*, azt tanitván, hogy a' mér- tékletes orvoslo moddal a' leg többeket, a' hevesítő vagy melegítő moddal pedig tfak némelyeket kellene illetni. *Lásd commentáriusát in §. 1598.* a' hol ennek az artikulul'nak igazságát hofszafon bizonyítja meg. „ Meg jegyztük fel- „ lyebb, azt mondja, hogy némelykort „ a' méreg el ragadáfának idejében a' „ hideglelés nem erős, sem a' hévfég „ nagy, 's mégis nagy veszedelem le- „ felkedik; a' mikor t. i. a' méreg nem „ támadja gyuladással meg a' testet, ha- „ nem az életnek erejét egybe egéiz- „ fzen meg fojtja. A' tanult Orvos a' „ gyengeségnek ezen tfalárd ábrázatjá- „ tol meg nem tfalattatja magát, a' mi- „ kor a' pulsusnak kitsinyfégét, szapa- „ raságát, egyenetlenségét, a' sziv vá-

„ pójának (præcordia) szorongatását,
 „ és a' végső tagoknak hideglégét látja,
 „ 's ámbár egyebek elég jonak lenni lát-
 „ tattnak, mégis a' beteglégnek nagy
 „ veszedelmességét jövendöli.

„ Az 1384dik *Sra.* azt mondja ugyan
 „ ez: De néha meg elik, hogy a' him-
 „ lős méreg fokkal többet árt, a' mi-
 „ kor az életnek erejét el veszti; ek-
 „ kor sem a' veszedelmes fel gyuladís-
 „ tol, sem a' nagy hévfégtől nem kell
 „ félni: mert alig vagyon valami hév-
 „ lége a' betegnek; sőt inkább teste fáz-
 „ ni kezd, a' pulsuja éppen erőtlen,
 „ e' mellett mégis szapara; némelykört
 „ a' pulsuja erőtlenfégen és kitsny-
 „ fégen kivüli semmi szaparaátot sem
 „ lehet tapasztalni; de szorongatása nagy
 „ vagyon, kevéssel azután következik
 „ a' test nedvességének rothadt fel bom-
 „ lása (putrida humorum dissolutio) a'
 „ mikor szörnyü vér folyások, a' haf-
 „ nak hig fekete forma, erőtlenitö dö-
 „ gös büdösségü folyásai, kék foltok,
 „ és egyéb halálos változások támad-
 „ nak, a' mellyek a' halálnak jelen lé-
 „ tét mutatják. Az igen sokat forgott
 „ Orvosok ezen beteglégnek gyógyítá-
 „ sában, tapasztalásaik által meg bizo-
 „ nyították ezt. „

És az 1402dik *Sában* ugyan azon commentáriusnak *Vdik Tomussában* ezt mondja: „ Azonközben ki ki által lát-
 „ hatja azt, hogv az ér vágás nem min-
 „ den esetben hasznos: mert némelykor
 „ a' beteglének ezen idejében az élet-
 „ nek ereje el fogy, nagy szorongatá-
 „ sa vagyon a' betegnek, pulsuſsa erőt-
 „ len, egyenetlen, ábrázatja fárga, vég-
 „ sö tagjai hidegen verejtékeznek; elég
 „ nyilvánfágos dolog ekkor, hogy a'
 „ hideg lelésnek erejét ekkor nem kell
 „ meg gyengíteni, hanem minden uton
 „ modon azon kell igyekezni, hogy az
 „ életnek ereje meg ujitassék. Amaz hi-
 „ res *Huxhám*, a' ki az első esetben az
 „ ér vágást minden tétovázás nélkül jo-
 „ vallja vala, mégis azt mondja, hogy
 „ az ilyen változásokban, alig lehet
 „ felette sok hevesítő orvosságokat ad-
 „ ni. Sok ho'yagot vono fiastrumokat
 „ jovall, sőt még azt bizonyítja a' mit
 „ látot, hogy a' meleg bornak bö itala
 „ használt. „ Az ilyen környül állo dol-
 „ gokban az említett *Báro Ur Boerhaa-
 „ vénak* tanátsfibol *sáfrány tincturát* ada,
 „ a' mel y az élet erejét nem csak fel ser-
 „ kenti, hanem opiúmos ereje által az
 „ inaknak, nervufoknak háborodásatis meg
 „ tfendefíti.

Forgass fel már minden Irokat, a' kik a' holyagos fejer himlőkről irtanak. *Sydenhámot, Mortont, Lystert, Meádot, Freindet, Loobot, Huxhámot,* 's azt fogod találni; hogy mind ezek a' holyagos fejer himlőknek ezen nemét, a' himlőknek minden idejében tapasztalták, meg írták és le irták: annyiban mégis egymástól különböznek, hogy némelyek a' himlőknek ezen gonofzfágokat a' leg többeken, mások kevesebbeken még mások pedig igen keveseken tapasztalták.

Mi tehát ennek az oka, hogy minden ezen Irok közül némelyek a' holyagos fejer himlőknek gyakor, mások ritkább gonofzfágokat írják? Egyik vagy a' másik ennek gyakorfágát talám azért írta, hogy ezen nyavalyának gonofz uralkodásában igen gyakran talált ollyas esetekre: de azt másokról, a' kik fok esztendők által való tapasztalásokból irtanak a' holyagos fejer himlőkről, nem gondolhatjuk. Más okának kell tehát ennek lenni. Hogy ennek okát meg foghassuk, a' praksisban való nagy fontosságú tapasztalásokra le kell szállanunk. Leg elsőbenis ebben a' gonofzfágban vizsgáljuk ki a' pulsuft. Ez ugy iratik le, hogy erőtlen, kicsiny, néha egyenetlen, és vagy szapora, vagy

a' természet fzerént valonál alig fzaporább, az ábrázaanak halovány fárgafáigával, a' végső tagoknak hidegségével, és hideg verejtékkal. Éppen ez a' pulfus az, a' mellvet a' hires Férjfiak a' halálos gonofzfág bizonyfágának tartották, melly minden jelekkel efméretes, és a' mellynek minden jegyei tfsalhatatlanok: de erről a' pulfufrol, a' mellyben a' meg irtt pulfufnak tfsak némü némü jegyei vagynak, azt mondották, hogy ez amazhoz vagy inkább fog közelíteni, vagy éppen ollyanná léfzen.

MÁSADIK ARTIKULUS.

A' prakfisnak ezen nagy nehézfégében vegyiink magyarázatot erről a' hiresebb praktikusoktól.

Triller a' ki a' mi időnknek egyik leg nagyobb Orvofsa *Libr. de Pleurit. Aegr. I.* azt itélé, hogy annak a' betegnek fziükséges az ér vágás, a' kit betegfégenek ötödik napján haldoklo félben, söt inkább a' meg holthoz hasonlatofnak talíla, „ mert ennek ábrázatja, azt „ mondja, halovány fárga, orra hegyes, „ vak szemei bé esettek, szája kék, „ fze.

szemei kemény tekintetűek, helyből
 meg nem mozdulok, és homályosok
 valának, egész testje fázik, a' melvje
 a' melvifontal dagadt, fel emeltt, ha-
 sa ellenben bé húzott, pulsuſsa aggo
 (inter nictens) lassan lassan mind gyen-
 gébb (myurus) és végezetre olyan
 erőtlen, hogy alig leheté érzeni; lé-
 lekzetje meg rekedt egészſzen, a' fe-
 je és nyaka hervadt, le függő, és a'
 vállakra erefzkedő, és mindenütt a'
 halálnak képe nyilván látszik va-
 la ... Ezen sulyos szorosságomban,
 nem lévén a' tanátskérdésnek semmi
 helyje, meg próbálám végezetre, hogy
 vallyon mit használ a' harmadik ér-
 vágis? Meleg láb feredőt rende-
 lék azért az el fázott és haldokló fél-
 ben lévő embernek. E' meg lévén,
 a' lántzetával a' jobb lábán lévő erén
 elég nagy sebet tſapaték héjjába, mert
 még egy tſep vér sem jöve ki; ezt
 éppen olly héjjában próbálok, a' más
 lábánis Melegebb, sőt forro vizet
 parantſolék, melly olly tökéletesen
 leve meg, hogy a' betegnek lábain
 holyagotskák kerekedének, és a' fel-
 sö bőr le mellyede. E' teve az Isten
 által leg többet, és ſzerentſés ki me-
 netelt: mert mind a' két fel bontott

„ érből, mellyből ez előtt semmi sem jö-
 „ ve, kívántágunk fzerént a' vízbe hu-
 „ szannégy lotnál több vér folya el. Már
 „ tfudálatolon meg változék az egész
 „ dolog, és örvendetes változáft látánk.
 „ Mert csak hamar az ér vágás után az
 „ ábrizának eleven színe, a' testnek
 „ kedves melegsége, a' lélekzetnek kön-
 „ nyebbsege, a' pulu'nak erősebb és
 „ rendelebb ütése vi'zsa térének, 's
 „ a' mi félig meg holt vadálzunk lassan
 „ lassan ismét meg elevenkedék. Az
 „ egész jó változás a' kilentzedik napig
 „ meg leve, minekelötte a' betegségnek
 „ materiája, a' nyál, izzadás, és vize-
 „ let által ki takarodott. „

Haller Uris amazhoz hasonlo nagy
 erőtlenségben szintén ilyen orvosláft ír
 le *Tom. II. Disput. de Morb. Hist et Cu-
 ra*, mellyet amaz éles elméjü és bölts
Cothenius, a' ki egy nagy Királynak
 vala Orvossa, vive véghez.

A' pestifének historiájában éppen ha-
 sonlo és számos orvosláfokat találunk
 olyanokat a' betegségnek olyan gonol-
 zágában. Az orvosoknak elméjékbe so-
 ha semmi sem vert nagyobb gyökeret
 a' pestifés emberekön valo ér vágásnak
 veszedelménél, mivel a' pestis az élet-
 nek erejét szörnyen meg erőtleniti. Az

Orvosoknak ezen vélekedéseiket az elz-
tendők százainak rendje szzerént le irtam
Rat. Med. Cont. Tom. I. Cap. X. Annyira
ment vala ez a' vélekedés, hogy azt
hinnék mindenek, hogy a' pestifés pul-
fufnak, és az élet erejének erőtlenségé-
ben mind egy volna a' betegnek vagy
eret vágni, vagy ötöt meg ölni. Mi-
dön ezen közben az orvosoknál ama
bölcsebb természet a' veszedelmes bete-
geket, magátol valo vér folyások által
gyakran meg gyógyitá; még sem tudá
a' régi hibás vélekedést mélyebben ki
irtani, hanem hogy némelyek, mint p.
o. *Oribasius* nem ér vágás hanem bö köp-
pölyözés által mérészlék a' természetet
követni, és örvendének majd mindenek-
nek meg maradásokon: mások a' beteg-
ségnek tflak kezdetében engedék meg az
ér vágást, 's még pedig tflak kevés vért
erésztenék ki, a' mig végezetre *Felix
Plater*, a' ki ugyan a' régi vélekedés-
nek nagy barátja vala, de másoknak
szzerentfés orvoslo modjokat mégis ditsfé-
ré, a' kik az ér vágást utolso orvoslás-
nak tarták, és meg vallák, hogy a' vér-
nek az el ájulásig valo ki botfátása ál-
tal fokakat tartottak meg, és egyebet
nem jovallnak, hanem a' vérnek bö ki
erésztését. De ezek ezt a' pestifnek tflak
kez-

kezdetében tselekvék. Némelyek mé-
részfebbek valának, 's a' betegségnek
folváfádanis (in decursu morbi) eret
vágának, ámbár se pokol vár (Anthrax)
se pestifés mirigy (Bubo) még jelen nem
vala; e' vala *Sydenhámnakis* annakután-
na sententziája: végezetre *Riverius*, *Bo-
tallus*, *Marescottus*, *Sinapius* az ő ve-
szedelmes pestifés betegeiket, a' kik ér
vágás nélkül szerte halnak vala, a' mi-
rigy ki ütése utánis ér vágás által tar-
ták meg.

Ugyan ezen hamis fundamentomtól,
melly a' pestisben vala, viseltettvén, fé-
lének az ér vágástól a' holyagos fejer
himlőkbenis. mivel ezek gyakran go-
noiszfak lévén a' beteget nagyon meg
erőtlenitik. De azonközben meg muta-
tá a' praktikusoknak a' tapasztalás, a'
kik a' fok vérnek a' méhből vég hurkán
valo silyből, orrból valo folyása után,
a' véletl halálos erőtlenségben lévő him-
lősöknek életben valo meg marad fo-
kat elégfzer láták, hogy ez az erőtlen-
ség az ér vágás által gyógyítatik meg,
még az olyanokonis, a' kiknek teste-
ken a' bibortfoknak fokfága miatt még
helyetis alig lehetett találni, hogy a'
lantzetával eret vágjanak.

Mind ezekből a' mint láttatik, azt hozhatjuk ki, hogy lehet ugyan az erőnek olyan el esése, a' mint az említett irok meg irták, a' melly állapotban nagy gonofzlág volna eret vágni: de sokkalgyakrabban dolog az, hogy az erőnek el esése nem attól ered, hogy el veszett volna az erő, hanem hogy meg fojtatott, és mint egy fogfágban tartatik: melly állapotban ha a' meg fojto nedveffégnek csak felettébb valo bővfége vonattatik le, az erő majd ismét elé fordul, és az ereknek a' benne lévő nedvefféggel együtt mozgo és egybe huzo tehetfégek meg élemedik. Hogy pedig unalmas ne legyenek a' hozzfzaffággal, olvasoim ezen igazfágnak bővféges bizonyoffágát által láthatják az említett *tomusnak részében és Tom. XIV. p. 11. Rat. Med.*

Ha már vagy akár minémü közönféges gonofz betegségben vagy a' himlökben kevesen vagynak olyan erőtlének, a' kik az erőnek valofágos fogyatkozása, és a' nedveffégeknek bizonyos fel bomlások (*dissolutio humorum*) miatt valofággal erőtlének, és ellenben a' leg többek olyanok, a' kik a' vér keringésének meg fojtásától látfszanak erőtlének lenni, de valofággal nem erőtlének; ha *másodszor* azon ritkább és va-

10-

lofágos erőtlenfég miatt fokban vesznek el, a' mint az irok meg jegyzik, ámbár azoknak eret nem vágtak, és a' tettes erőtlenfégben lévök a' vérnek bö ki erefztéte által, a' kik egyébbképpen meghalnának, meg tartatnak: méltán látatunk azt végezhetni, hogy akár mifoda betegségnek gonofz erőtlenfégben fokkal többek hálnak meg, ha vérek meg nem apasztatik, mintsem ha erek vágattatik: következendöképpen fokkal hafznofabb az emberi nemzetnek, hogy mind a' peftisben, mind a' himlökben, mind pedig a' forro hidegekben való erőtlenfégekben ér vágattassék, mintsem hogy az erőtlenfégnek félelmétől vífeltettvén a' testben hagyattassék.

Ama gyakor örvendetes fzerentfét itten ugyan ellenünkbe tehetnék, hogy a' betegek az erőtlenfég mellett a' himlökben és más beteglégekben minden ér vágás nélkül erős fziv erőfító orvofágok (cardiaca) által egéffégekre tértenek; de ezen ellen vetéire külön külön féleképpen lehet felelni.

Elsöben ugyan azt mondom, hogy jollehet e' fzerént némelyek meg tartattak; de mégis a' dög haláloknak minden iroi egyefen abban meg egyeznek, hogy ha az eröknek ilyen el veíztéfében fziv
erö-

erősítő orvosságok adtak, és ér nem vágattatott, többire meg holtanak. Eppen ezt bizonyítja *Boerhaave*, és *L. B. van Swieten* a' fen meg irtt helyeken.

Másodszor a' dög haláloknak ugyan amaz Iroi, a' kik az illyetén állapotban eret nem vágának, hanem inkább a' régi szokásnak tiszteletétől, mint sem a' meg gyógyításnak reményfégétől viseltetvén, betegeknek sziv erősítő orvosságokat adnak, irásaikban sok és tudálatos szerentfés orvoslásokat hagytnak hátra nekünk, a' mellyeket láttak és hallottak, a' melly betegeknek testekből, vagy természet szerent vagy mesterfég által sok vérek folyt el.

Harmadszor a' dög haláloknak azon Iroi kiváltképpen, a' vérnek mind természet mind mesterfég szerent valo kifolyásit a' pestifés és himlős erőtlenségben dítérték; a' kik a' régi szokás mellett maradván keveseket, a' természetnek követése által pedig igen sokakat tartának meg.

Negyedszer. Ha valaki, a' mi igen ritkán esik meg, a' sziv erősítő orvosságok által az illyetén erőtlenségben a' halálnak torkából ki ragadtatott; ezen sziv erősítő és boros orvosságok annyi vizzel, vagy savoval voltak meg elegyít-

gyitve, hogy inkább higitó, mintsem terkentő orvosságok valának. Külön kéle kistoriákból továbbá által lehet látni ezt, hogy a' mint láttuk, a' fáfrány vagy terkentő orvosság gyanánt adattott, a' melyről még kételkedni lehet, hogy vallyon az ő fájdalmat enyhítő és a' gonosz himlékten cly dítfértes ereje által, nem teszené többet, mint sützerszámos erejével: vagy pedig némely emberek, erős természetekkel a' beteglégnék és az orvoslo modnak veszedelmességét meg győzték.

HARMADIK ÁRTIKULUS.

Ezen oknak fundamentomatlanfágát tehát meg mutattuk, melly e' vala, hogy a' gonosz betegségekten a' hevesítő orvoslo mod jobb volna a' mértékletes orvoslo modnál. De ennek még más okátis kell keresni, miért hogy ne kelljen ezen állapotban eret vágni; a' mit onnan isohat folytatni, hogy a' nedvességek redthadásképpen beclottak fel (humorum putrida solutio). De még az a' kérdés, hogy vallyon a' gonosz beteg-

betegségekben való erőtlenfégben a' nedvesfégek rothadásra fel bomlottaké?

Vallyon ez igazé, vagy nem? nem az okoskodások hanem a' tapasztaltt próbák igazitják el. Azon próbáltt tapasztalások, mellyek által ennek oka, hogy ér ne vágattassék, egészszén egybe rontatik; a' mit e' felett magános házakban lévő betegeken tapasztaltam, a' miket az ispotályban meg bizonyítottam, olly számasfok, hogy ezen munkátskának rövidége ezeknek elé bezzálléseket hozszállások miatt meg nem engedi. A' ki mindent tudni kíván. *Rat. Med. Tom. I. a pag. 101—109. Tom. II. toto Cap. II. Tom. III. toto Cap. III. Tom. IV. Cap. VI. p. 202. Tom. V. Cap. I. p. 3. Tom. IX. a pag. 68—78. et Rat. Med. Cont. Tom. I. Cap. IX. toto által láthatja.*

De hogy ezen próbáltt tapasztalásoknak velejét és ki menetelét rövideden egybe fogjam, látták az én hallgatóim izázszoris, hogy a' vérnek a' nagy gonofszágu holyagos feje, veres himlokben, és skárlát ki ütésekbén, 's még pedig némelyekben tsak kevés orákkal a' halál előtt, vagy nagy és vastag szalonna forma héjja volt, vagy ha héjja nem volt, a' veres rész olly izijjas

I

volt,

volt, hogy alig lehetett kerefsztül met-
fzeni: de ellenben aztis láttak, hogy a'
fel gyulado, de nem gonoliz forro be-
teglégekben a' vérnek lemmi héjja nem
volt, vagy a' veres rész, a' sziget (in-
sula) egéizzen el ofzlott, vagy pedig
olyan volt, mint a' pép, és femmi szig-
etet nem formált: még fokkal gyakrab-
ban látták azt, hogy az első ér vágás-
beli vér vastag, a' másadik el ofzlott,
vagy az első el ofzlott (dissolutus) a'
második pedig vastag volt; ezt pedig
vagy másad napján, vagy a' másadik
orában, vagy gyakran ugyan azon egy
ér vágásbanis tapasztalták: midön azon-
közben a' fel gyuladás vagy egésségre,
vagy halálra, vagy más beteglegre vál-
tozott.

Ha annakokáért tsak kevés esete-
ket véstünk ki, a' mellyekben valóságos
erőtlenfég és a' nedveslégeknek bizo-
nyos fel bomlások vagyon, mellyeket a'
fellyebb említett tudos férjfiak, az or-
vosi tudománynak fejei meg jegyzette-
nek; a' fok ezer tapasztalások, mellyek
a' fellyebb említett dologgal ellenkez-
nek, meg bizonyították nekünk azt,
hogy a' beteglégeknek theoretika fel
olttatások, *engedelmesekre (in benignos)*
mellyekben vastag nedveslégek és elég erö
vol.

volna a' materiának meg érlelésére ; és gonoszakra, (in malignos) a' mellyek, el lankadván az életnek ereje, fel bomolván a' nedvességek, és el fogyván a' spiritusok, a' halállal fenyegetődzenek ; nem tökéletes, hanem a' betegségeknek meg elmérésére igen hibás, a' gyógyvitára nézve pedig igen veszedelmes legyen : fokkal bátorlágosabb ellenben Hippocratesnek meg határozása (definitzioja) a' betegségeknek engedelmességére és gonolziágára nézve, a' mellyet Sydenhám és Boerhaave követtenek, a' hol Elsöben engedelmeknek azok nevezettnek, a' mellyek közönséges okokból támadnak, a' mellyeknek folváfai a' változásokban és ki menete ekben valo tartosságokra nézve (ratione durationis symptomatum exitusque) a' természet szérént valo szokástól el nem lépnek ; mellyek a' szokott orvosligok által meg gyógyítottak, és ritkán halálosok : a' hol Másodszor gonosz betegségeknek ezek nevezettnek, a' mellyek vagy mérges vagy erőszakos okoktól erednek ; a' mellyek nem tartják meg a' forro hidegeknek szokott rendjeket a' mellyek rendeletlen változásokkal vagvnak egybe köttetve : a' mellyek az illendő orvosligokra inkább meg gonoszodnak, mint engednek ; és

a' mellyek végezetre fokakat ölnek meg,
a' kiket meg támadtanak.

Azt itélem már, hogy tsupa próbáltt tapasztalásokból meg mutattam, misfoda orvoslo mod által kelljen a' természet szerént valo holyagos fejer himlököt meg gyógyítani, és ezen orvoslo modot, a' melly a' bé oltott himlöknek orvoslo modjitol költsönöztetett, olly fundamentomra ép'tettem, hogy, ha ennek utánna a' természet szerént valo himlökben ezen orvoslo modokat fogják követni az Orvosok, nagy reménfégiink lehet, hogy ezek, mellyek eddigelé az emberi nemzetet ugyan pusztították, a' leg többeknek, kiket meg támadnak, kedvezni fognak. E eget igyekeztem, azt tartom, hogy minden nehézségeknek ellent állják: annakokáért el végzem és bé rekesztem munkámat Méltóságos *L. Báro van Swieten Ur Vdik Tomussa* eleibe tett Elöl-járo-befzédjében találkozó meg jegyzésre méltó tapasztalásaival, a' ki ezt írja: „ Elég fokakat láttam olyanokat, a' kikbe a' „ himlök bé oltattak, és szerentfésen „ ki gyógyultanak, ámbár a' betegfégek egész folyamatjában éppen semmi orvosságot sem vettek bé. „

„ Ezen

„ Ezen betegeknek ételek leves, ifju
 „ állatoknak hufa, gyenge kerti vete-
 „ mények, jól meg értt gyümöltsök,
 „ kenyér és téfztás eledelek valának;
 „ egyíz er'ímind tojáfo katis kapának éte-
 „ lekbe. „

„ Mindenek az elég tágos nyári pa-
 „ lotában laknak vala. **FELSÉGES KI-**
 „ **RÁLYNÉ ASZSZONYUNK** mind étel
 „ és ital mind ágyak iránt parantsola;
 „ söt a' betegfégnék vége után minde-
 „ neket meg ajándékoza. Minden na-
 „ pon, mind dél előtt, mind dél után
 „ mindnyájan egy néhány orákig a' kert-
 „ ben férálnak vala: ebédre és vatforá-
 „ ra ísmét haza jövének. Mind ezek-
 „ re valo gondvifelés az Udvari Orvosok
 „ közüll egyiknek adatott volt által. „

„ Minthogy pedig magamis azok-
 „ hoz elég közell laktam, tizenöt iffja-
 „ kon a' betegfégnék egész le folyáfát
 „ láttam a' bé oltástól fogva, a' ki gyo-
 „ gyuláfig. „

„ Mindenek pedig, a' mi a' bé ol-
 „ tott himlökben meg jegyzéfre méltó
 „ dolognak látszott lenni, szorgalmato-
 „ san fel vagynak jegyezve, 's rövid
 „ idő alatt közönségessé fognak tétettni...

„ Mivel pedig ezen holyagos tejér
 „ himlök szintén olyan el ragadok,

„ mint a' természet szerént valok, el
 „ terjedet ez a' betegiség a' Királyi kas-
 „ tély mellett levő faluban, és a' ter-
 „ mézet szerént való himlősöknek hely
 „ engedteték a' kastélyban, a' bé oltot-
 „ tak között, és mindenek ugvan azon
 „ egy orvoslo mod által szerentfélen
 „ meg gyógyultanak. „

„ Annakokáért azt gondolik néme-
 „ lyek, hogy a' természet szerént való
 „ himlőket, ha a' betegek szabad le-
 „ vegő égbe tétetnének, mindén fok
 „ orvosságok és az életnek olly szoros
 „ modja nélkül, szintén olly szerentfé-
 „ len lehetne meg gyógyítani, mint a'
 „ mesterségeseket. „

„ A' bé oltott személyek között
 „ ugyan azon helyen a' Királyi kastély-
 „ ban lakék egy leányzo. a' kinek özör-
 „ nyü egybe folyo himlőji valának: ez-
 „ is naponként, mint a' többiek a' kert-
 „ be vitetteték, 's láttam, hogy szin-
 „ tén olly szerentfélen gyógyult meg. „

„ Ugyan ezen orvoslo modot ele-
 „ geken, a' kiken fok, de egyes him-
 „ lők valának elég szerentfélen próbál-
 „ tam. „

„ Tűdálkoznak vala azok, a' kik
 „ ezen betegek körül valának, hogy
 „ olly nagy betegség, ilyen együgyüi
 „ orvos-

„ orvosláfnak enged. De régtől fogva
 „ tudva vagyok ama példa befzed: „

Az egyiigyü dologban vagyok az
 igalläg.

H I B Á K.

<i>Levél.</i>	<i>Rend.</i>		<i>Olvasd.</i>
— 32.	— 20.	vigaszto	— izzazto
— 63.	— 5.	ka	— ha
— 84.	— 30.	verbasem	— verbasem
— 98.	— 8.	fala	— vala

UMF

INST. NTD. FARM. IG-MURE
 ORV. TUD. EG. SZ. INT. MVS
 Bibl. cen. 134/33 1096-51

